

'הוא הלך בשדות' – והיא? ה'עבריייה' בעיני עצמה ובני דורה

בת-שבע מרגלית שטרן

'זה יהודיות? הן השליכו את פאותיהן לאשפה, קיצצו את שערן והבליטו את שדיהן! אכן זוהי מטמורפוזה'.¹

א. מבוא

במובנים רבים הייתה העבריייה ממשיכת דרכה של היהודיייה החדשה, שצמחה במרחב התרבות המערבית.² זו אף זו נחשפו לתהליכי הקידמה, ההשכלה והחילון, שהואצו במאות התשע-עשרה והעשרים, והביאו לעיצוב זן חדש של גבר ואישה יהודים. ברמות היהודיייה החדשה באו לביטוי לא רק מהפכת הנאורות והמודרנה, אלא גם ההתחדשות הלאומית והמחשבה הפוליטית בת הזמן, והרעיונות הפמיניסטיים בכלל זה.³ היהודיייה החדשה, שהייתה לעבריייה, הציעה פרשנות מיגדרית ל'אוטואמנציפציה' הלאומית, בהדגישה כי

1 אלבר לונרר, היהודי הנודד הגיע: עיתונאי צרפתי בעקבות היהודים, בנימינה תשס"ח, עמ' 150.

2 במאמר זה אציע פרשנות שונה ל'עבריייה' מזה הנפוץ בספרות ההשכלה באירופה. ראו, למשל, שמואל פיינר, מהפכת הנאורות: תנועת ההשכלה היהודית במאה ה-18, ירושלים תשס"ב, עמ' 403-410; מתת אדר-בוניס, 'ילדות במשפחות יהודיות מן המעמד הבינוני בפולין-ליטא במאה התשע-עשרה ועלייתן של תנועות חברתיות', סוציולוגיה ישראלית, כרך ז, חוב' 2 (2006), עמ' 351-380.

3 זאב ז'בוטינסקי, 'דרך אגב (על ההברלים בין הנשים הפמיניסטיות והסופראז'יסטיות)', בתוך: רפאלה בילסקי-הכהן (עורכת), למהותה של הדמוקרטיה: משנתו הליברלית והדמוקרטית של זאב ז'בוטינסקי, תל-אביב תשס"א (להלן: בילסקי-כהן, למהותה), עמ' 79-84; Michael Stanislawski, *Zionism and the Fin de Siècle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky*, Berkeley, Los Angeles and London 2001, pp. 27-35. על מרכזיות המהפכה המגדרית בתנועה הציונית ראו גם מרגלית שילה, 'לדמותה של האישה בעלייה השנייה: האזרחית', ישראל, חוב' 6 (2004), עמ' 83-105.

שינוי במעמד הנשים ייתכן רק במאבק עצמי: לכשתגלה האישה את 'כוחות [ה]פעולה [ה] גנוזים' בה.⁴ משעברה ארץ ישראל לחסות הבריטים בשלהי העשור השני של המאה העשרים, זיהתה העבריייה הזדמנות פז. היא האמינה כי השינוי במעמדה יושג בשילובה במאבק לשינוי פני החברה. על כן הועידה עצמה להגשמת 'מטרות תרבותיות ומדיניות', שאותן הבדילה מ'מעשי חסד וצדקה' של הנשים המסורתיות.⁵ בדומה לבת הגולה, ש'הבליגה על האנוכיות האינדודואלית שלה לטובת המשפחה', ובויתורה סייעה 'להרמתה המוסרית של האומה בגולה', התגברה גם העבריייה על אנוכיותה, אך נמצאה 'מקריבה את קרבנה בארצה-מולדתה'.⁶ כיוון שבחלה בחיי הגולה, ראתה בהכשרת הלככות הציונית ובחיי הגשמה בארץ את המפתח לטרנפורמציה בהפיכתה מיהודייה חדשה לעבריייה. הכרתה הלאומית הביאה אותה, אם כך, לא רק לתנועה הציונית, לתחייה התרבותית ולדיבור העברי, אלא בעיקר להחלטה לשים פעמיה לארץ ישראל על מנת לחדשה, וחשוב מכך, להתחדש בה.⁷ מכאן שהעבריייה חברה להגמוניה הציונית וייצגה את עקרונותיה.

תכלית המאמר להציג את אמהות-הטיפוס של העבריייה שנוצרו בשיח הציוני בארץ ישראל בעשורים הראשונים של המאה העשרים. בחינה כזו תאיר את הזיקה בין לאומיות למיגדר, כפי שהתבטאה בהקשר הציוני. ניתוח מרכיבי דמותה של העבריייה ומקורות השראתה כפי שדמיינוה גברים, ובעיקר נשים, יהיו המסד לדיון. זה מניח קיומם של הבדלים בין גברים לנשים בחברת הלאום.⁸ להבדלי המיגדר נוספים הבדלי מוצא ומעמד. מיגוריה השונים של החברה הציונית לקחו חלק בדין, ובהם גברים ונשים מהמחנה הפועלי, שבשנות השלושים הגיע להגמוניה ביישוב. השתתפו בשיח גברים ונשים מהחוגים האזרחיים, בני המעמד הבינוני-בורגני.⁹ קולן של נשים ציוניות דתיות, בין

4 שרה עזריהו, התאחדות נשים עבריות לשווי זכויות בא"י: פרקים לתולדות תנועת האשה בארץ 1900-1947, חיפה 1977, עמ' 57.

5 שם, עמ' 8.

6 הדוויג גלנר, 'חובותינו כלפי עליית האשה', האשה, כרך א, חוב' ב, אייר תרפ"ו, עמ' 3.

7 ראו, למשל, דבורה בלנסקי-לבנוני, 'פעולה תרבותית בתוך הסתדרות נשים "מזרחי"', אמן, ערה' ש תש"ג, עמ' ז.

8 על מגדר ולאום ראו, Nira Yuval Davis, *Gender and Nation*, London 1997, pp. 3, 13, 47, 45 (להלן: יובל-דיוויס, מגדר ואומה); Ida Bloom, 'Gender and Nation in International Comparison', in: Ida Bloom, Karen Hagemann and Catherine Hall (eds.), *Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford 2000, pp. 3-26.

9 במאמר זה המונח 'חוגים אזרחיים' מכוון למי שנמנו עם המעמד הבינוני במגזר העירוני והכפרי: בעלי מלאכה, סוחרים, בעלי בתים, איכרים ובעלי מקצועות חופשיים – חילונים ושומרי מצוות. ראו, יגאל דרורי, בין ימין לשמאל: החוגים האזרחיים בשנות העשרים, תל-אביב 1990, עמ' 207-208; דן גלעד, הישוב בתקופת העלייה הרביעית (1924-1929): בחינה כלכלית ופוליטית, תל-אביב 1973.

בורגניות בין פועלות, נשמע אף הוא. הדומה והמיוחד בעמדות שהציגו יהיו בין הנושאים שיידונו במאמר.¹⁰

מראשית דרכה הכריזה הציונות על מעמד פוליטי שווה לנשים. למרות זאת, הן נתקלו בקשיים כבואן להגשים את ההבטחה הגלומה בהכרזה זו. מספרן הזעום בקונגרסים הראשונים, מקומן הזניח על כמות הנואמים, חברותן הדלה בוועדות והעובדה שב-1907 בחרו להקים אגודת נשים נפרדת – 'אגודת נשים עבריות למען עבודה תרבותית בא"י' – הם עדות לכך.¹¹ הבחירה בהתארגנות נשית נפרדת להשגת מטרות פוליטיות לא הייתה ייחודית לנשים ציוניות. זו רווחה בהקשרים לאומיים שונים במאות התשע-עשרה והעשרים.

דיוקן העבריייה, שנהגה בתנועה הציונית בשלהי המאה התשע-עשרה ובמהלך המאה העשרים, שילב רעיונות בני הזמן ומאווים פרי הדמיון של יוצריו. באלה היה הד לצורכי החברה היהודית, חברת הלאום הציונית והיישובית. העבריייה מבית היוצר של הגברים הציונים איננה זהה לדמות שהגו נשים ציוניות למחנותיהן; בין השאר משום שבתהליך ההתהוות של הציונות נכרכו מגמות המזוהות בידי חוקרי לאומיות כ'דה-קולוניזציה תרבותית'.¹² הבניית מערכת יחסי מיגדר ומיניות הייתה מרכיב חשוב בתהליך.¹³ בגברים היהודים בני הגולה דבק קלון ייצוגם כ'נשיים' וכ'נטולי און'.¹⁴ על כן נשזרה דרכם אל

10 לא יהיה ביטוי לקולו של מחנה הימין הרביזיוניסטי, שפרש מההסתדרות הציונית באמצע שנות השלושים. על הנסיבות לפרישה ראו, למשל, זאב צחור, 'המאבק על הנהגת התנועה הציונית, 1929-1935', בתוך: שמואל אלמוג ואחרים (עורכים), תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה: קובץ מאמרים שי לשמואל אטינגר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 247-281.

11 [פרידה] יפה, 'האשה בקונגרס הציוני', האשה, כרך ב, חוב' ב, תרפ"ז, עמ' 3-6; מאיר אבנר, 'נשים בקונגרס הציוני הראשון', בתוך: ל' יפה (עורך), ספר הקונגרס: למלאת חמישים שנה לקונגרס הציוני הראשון, ירושלים תש"י, עמ' 212-213.

12 Chatterjee Partha, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse*, London 1986. להשפעות נוספות ראו, רינה רקס-פלד, 'הציונות – כבואה של האנטישמיות: על היחס בין ציונות לאנטישמיות בגרמניה של הרייך השני', בתוך: יעקב בורוט ועודד היילברנר (עורכים), האנטישמיות הגרמנית: הערכה מחדש, ירושלים ותל-אביב 2000, עמ' 133-156.

13 יובל-דיוויס, מגדר ואומה, עמ' 60; גרעון עפרת, גנים תלויים: עוד פרקים בארכיטיפולוגיה של תרבות, תל-אביב תשנ"ב (להלן: עפרת, גנים תלויים), עמ' 11-24; ג'ורג ל' מוסה, לאומיות ומיניות באירופה המודרנית, ירושלים תשס"ט, עמ' 28-29, 35-37 ועוד.

14 הקשר בין יהדות לנשיות נדון בהרחבה בשיח הציבורי בשלהי המאה התשע-עשרה ומראשית המאה העשרים. ראו, למשל, בספר משנת 1903 של אוטו ויינינגר, מין ואופי, תל-אביב 1953; 'תעודה: אוטו ויינינגר, "יהדות והנשיות"', זמנים, חוב' 88 (2004), עמ' 22-25; אניטה שפירא, 'המיתוס של היהודי החדש' (להלן: שפירא, המיתוס), יהודים חדשים יהודים ישנים, תל-אביב תשנ"ח (להלן: שפירא, יהודים), עמ' 155-174; שולמית וולקוב, 'אנטישמיות ואנטי פמיניזם: בין נורמה חברתית לקוד תרבותי', במעגל המכושף: יהודים אנטישמים וגרמנים אחרים, תל-אביב 2002, עמ' 130-140; מיכאל גלומן, 'הכמיהה להטרנסקסואליות: ציונות ומיניות באלטנוילנר', תיאוריה וביקורת, כרך 11 (חורף 1997), עמ' 145-162; דניאל

השחרור העצמי והלאומי בתהליך מקביל של דה־פמיניזציה. כדי לתקן את תדמיתם שאפו ההוגים הציונים לא רק להכפיף את הנשים ליהודים החדשים המשוחררים, אלא אף להשאירן במעמד מופלה. ביטוי לכך מצוי בקטע הבא, הלקוח מספרו של משה שמיר, הוא הלך בשדות. יצירה זו חושפת עמדות שרווחו בעיקר בקרב מי שהשתייכו למחנה הפועלי, ובהן ביטוי מזוקק של העבריות החדשה על ייצוגי הגבריות והנשיות שבה.

[אורי] הבחין בהליכתה [של מיקה] וראה שהיא הליכת נכרי, הדורך לראשונה משעולים לא ידעם [...] מאז פגשה לראשונה ביום הבציר בכרם, לא ראה אותה במכנסים. [...] בושה ברכותה, בנשיות המבוגרת של איבריה [...] כמה היתה חפצה להיות שליטה בעצמה, דוגמת הנערות הצעירות, השחיניות, רוכבות הסוסים, קצרות המכנסים גלויות הבשר! כל זמן שלא היתה כמותן לא הניחה שתתגחך כפי שעושות לפעמים נערות שלנו, שטורחות להדמות בכל מחיר לצבריות החמודות ונראות רק מגושמות ומלאכותיות. [מיקה] היתה אשה נבונה [...] ידעה שמתניה ולמעלה הם שעשויים לאהבה, שנסיונה ומרי תשוקתיה יש להם כוח מושך יותר מצלילות יצריהן של הספורטאיות, האיכרות הטובות, הצעירות שמן המשק.¹⁵

יצירתו של משה שמיר חותמת את פרק הזמן שבו עוסק המאמר. היא מייצגת דור המכונה 'דור בארץ', שבניו הפנימו את רעיונות המהפכה הציונית בתהליך חברותם ולימודיהם כעשורים הראשונים של המאה העשרים.¹⁶ כפי שמדגים הציטוט, לקבוצה ההגמונית בחברה הציונית היו כמה מאפיינים. ראוי היה להיכלל בה גבר יהודי צעיר, בריא ונחוש, מישר מבט אל העתיד ופוסע בידענות ובביטחה בטריטוריה הנתונה למימשלו. המבט הגברי-ציוני בטריטוריה הפיזית ובגוף האישה זהה. בלתי מודעות למבטו, סומנו השניים כ'חושניים'.¹⁷ מנקודת מבטו של המספר, המפגש האינטימי בין היהודי החדש לטריטוריה

15 בוירין, 'נשף המסכות הקולוניאליות: ציונות, מגדר וחקיקה', שם, עמ' 123-144.
משה שמיר, הוא הלך בשדות, תל-אביב 1947 (להלן: שמיר, הוא הלך בשדות), עמ' 190-191.
על היצירה ראו, סמדר שיפמן, 'תודעה נשית בסיפר ציוני: היא נכונה לקבל על עצמה דמות זו שהוא מלביש לה בדמיונו', בתוך: מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן-רוקם, העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, ירושלים תשס"ב, עמ' 189-203; נורית גרין, ספרות ואידאולוגיה בארץ ישראל בשנות השלושים, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 54-70; הנ"ל, שבויה בחלומה: מיתוסים בתרבות הישראלית, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 22-66.

16 אניטה שפירא, 'דור בארץ', יהודים, עמ' 122-154; הנ"ל, חרב היונה: הציונות והכוח 1881-1948, תל-אביב 1992 (להלן: שפירא, חרב היונה), עמ' 351-376; נירית רייכל, "שרשים" או "אופקים": דיוקן התלמיד הארץ-ישראלי הרצוי בשנים 1889-1933, קתדרה, חוב' 83 (תשנ"ז), עמ' 55-96.

17 Tamara L. Hunt and Micheline R. Lessard (eds.), *Women and the Colonial Gaze*, New York 2002, pp. 3-15; בעז נוימן, תשוקת החלוצים, תל-אביב תשס"ט, עמ' 43-57.

הארצישראלית, כמו זו הנשית, איננו שקול כוחות. מפגש זה נועד להדגיש את עליונות הגבר הציוני על הכפופים לו.¹⁸

ביצירה הנדונה נפרשים ייצוגים נשיים שונים ומנוגדים. מיקה הנגאלת מהגולה ונועה בת הארץ הן דמויות מרובות סתירות. לצד מרכיבים חדשים ואף מהפכניים, הדהרו בדמותן שרידי עבר שאותם לא הצליחו, או לא רצו, הוגיהן למחות. הגבר הציוני דמייך את היהודייה החדשה בת הגולה, היא אס-טיפוס אחת, כבבואתה של האישה האירופית החדשה; בעיקר זו שמבית היוצר הבורגני. היהודייה החדשה הייתה אמורה לגאול את קודמתה, האישה המסורתית, שהייתה אס-טיפוס שנייה, מעלבונה ועליבותה. הצעירה נאת המראה, החושנית והמעודנת, נועדה לפי הפרשנות הגברית ל'מעשה אהבים'. היא הייתה מודעת לכוחה המיני ולא התנגדה לו. האם סבר הציוני כי חינוך מתוקן ירסן את טבעה המתפרץ? העמדה כזו של היהודייה החדשה מרמזת שהוגיה השאירו פתח לתקווה כי השינוי הרצוי אכן יתחולל: האישה תסכין לקבל את המקום החדש-ישן שיעד לה הגבר, מוכפפת לעברי 'מיטיב הלכת', המכיר את רזי הארץ, המאפשר למעיין הנשי החושני להגיח סוף סוף מחבונו. 'עכשיו', אמר, "עצמי עינים וטראי". כהרף עין לפת את ראשה השחור ותקף אותו בנושקה ממושכת. לא הספיקה להתנשם [...]. בעל כורחה הביטה על הזריחה, בעל כורחה הורתה כי המחזה היה נהדר. אורי היה גס אולי, לאו! — אבל הוא היה תקיף וידע'. שמיר דייק בתיאור תחושת הניצחון שפיעמה באורי, היהודי החדש, בתום כפיית ההסבה מ'גלותיות' ל'ארצישראליות': 'משהו נשתנה בו, נתאושש. הוא היה כבוש יותר ותקיף יותר. הוא היה חזק'.¹⁹

ההנחה כי מראשית הציונות היו און וביטחון מזוהים עם גבריות, מקבלת בדברים אלה ביטוי צלול. ביצירת שמיר מהדהדת אפוא התפיסה שהיהודייה החדשה בת הגולה, קל וחומר האישה המסורתית ה'ישנה', היו ה'אחרת'; היפוכן של ה'צברה' בת הארץ. האחרונה ייצגה אס-טיפוס חדשה ומהפכנית: צעירה בת המקום, שרירית, חשופה, נחושה — אך נוקשה. דא עקא שבדמיונה אל בן הארץ, אשר נבע מחיקויה אותו, התגלם איום רב מזה שהציבה אחותה, היהודייה החדשה.²⁰

בשיח הציוני בארץ ישראל אפשר לזהות ארבע אמהות-טיפוס שאישו את התפיסה ההגמונית או שללו אותה.²¹ האישה המסורתית ה'ישנה' והאישה ה'ילידית', בין ערבייה

18 לסלי היזלטון, צלע אדם: האישה בחברה הישראלית, ירושלים 1978, עמ' 75-99; עפרת, גנים תלויים, עמ' 62-64.

19 שמיר, הוא הלך בשדות, עמ' 189.

20 ראו, למשל, אליק מישורי, שורו הביטו וראו: איקונות וסמלים חזותיים ציוניים בתרבות הישראלית, תל-אביב 2000, עמ' 73-93.

21 על טיפוס 'היהודי החדש' ראו, למשל, שפירא, המיתוס. על טיפוס הנשים ראו, עופרה מצוב-כהן, 'בין שיח חברתי לשיח ספרותי: עיצוב השיח הפמיניסטי בקבצי פועלים מול עיצוב ברומן על התקופה החלוצית', מורשת ישראל: כתב עת ליהדות, לציונות ולארץ ישראל, חוב' 4 (אוקטובר 2007), עמ' 185-208; עוז אלמוג, פרידה משרוליק: שינוי ערכים



הנחת יסודות לבניין חדש סמוך לקריית ביאליק, 1.8.1936
[צילם: זולטן קלוגר, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית]

בין יהודייה, שמוצאה אינו אירופי.²² שתיהן הוצגו כאספקלריה הפוכה לאמהות-הטיפוס הרצויות: האחת מקורבת לחוגים האזרחיים ולתפיסת עולמם הבורגנית-ליברלית,²³ והאחרת היא האישה החדשה-המהפכנית, שהזכירה את תפיסת העולם של הסוציאליזם האירופי והרדיקליזם מבית היוצר הרוסי.²⁴ בסיפור, שעלילתו מתרחשת בשנות השלושים

22 באליטה הישראלית, חיפה תשס"ד, כרך ב, עמ' 963; Margalit Shilo, 'The Double or Multiple Image of the New Hebrew Woman', *Nashim*, No. 1 (1998), pp. 73-94; הנ"ל, האשה העבריה החדשה – פנים רבות לה: השומרת כמקרה מבחן, בקורת ופרשנות, חוב' 34 (תש"ס), עמ' 7-17 (להלן: שילה, האשה העבריה); יפה ברלוביץ, 'בחיפוש אחר דיוקן ה"ארץ ישראלית" בספרות הנשים בתקופת היישוב', שם, עמ' 91-113; רחל אלבוים-דרור, המחור של האתמול, ירושלים תשנ"ג (להלן: אלבוים-דרור, המחור), כרך א, עמ' 183-193. על ייצוגים נשיים אתניים בציונות ראו, Bat-Sheva Margalit Stern, 'Who's The Fairest of Them All?: Women, Womanhood, and Ethnicity in Zionist Eretz Israel', *Nashim*, No. 11 (2006), pp. 142-163; אלבוים-דרור, המחור, כרך א, עמ' 190, 193; עפרת, גנים תלויים, עמ' 89-90; יפה ברלוביץ, 'דמות התימני בספרות העליות הראשונות על רקע המפגש הבין-ערתי', פעמים, חוב' 10 (1981), עמ' 76-108.

23 על החוגים האזרחיים ראו, למשל, נעמי שילוח, מרכז הולך ונעלם: החוגים האזרחיים בארץ ישראל בשנות השלושים, ירושלים תשס"ג, עמ' 188-201, 228.

24 Richard Abraham, 'Mariia L. Bochkareva and the Russian Amazons of 1917', in: Linda Edmondson (ed.), *Women and Society in Russia and the Soviet Union*, Cambridge 1993, pp. 124-144; אסתר זמורה, נשים עבריות ציוניות, תל-אביב תשס"ב (להלן: זמורה, נשים),

בכרם התימנים בתל-אביב, תיאר עוזנו, ביטאון הסתדרות הספורט הפועל, מקצת ממאפייני האישה והילדה הילידית:

על פי רוב הילדים לחוד והילדות לחוד. משחקי הילדות שקטים, בלתי מורכבים, משחק-מעגל מלווה שירה ממושכת-מונוטונית [...] או סתם ישיבת חצי גורן עגולה, כשאחת יושבת באמצע ומספרת. [...] רב הקשב אצל הילדות. אדי חלום עולפים את המבט הזך של עיני השחור, והספור של הילדה חורת הפנים ושחומת העין מושך ומקסים. [...] מהצד תקשיב פעם סבתה הזקנה, עד הזכרה כי עול הבית על שכמה.²⁵

אמהות-הטיפוס של האישה הילידית והמסורתית חלקו גורל ותכונות דומות. חייהן התאפיינו ביגיעה ובחוסר סיפוק שהטיל עליהן עול עבודות הבית. הצגתן השלילית הייתה אבן בוחן לחדשנותם של גברים ונשים שאימצו דפוסי חשיבה ואורח חיים מתקדמים. בביקורתם חתרו, בין השאר, ליצירת זהות יהודית חילונית בתנועה הציונית.²⁶ גברים ונשים, בעיקר מי שהשתייכו למחנה הפועלי, ביקרו את האישה המסורתית בת דמותן של רבות מאמהותיהם.²⁷ באם זיהו דמות מדוכאת, מחוסרת השכלה, שנישואי בוסר מרובי הריונות ונטולי אהבה אפיינוה. היא נשאה את קשייה, ובהם נטל פרנסת המשפחה, כמו גם את בדידותה, באורך רוח. חיי העמל והסבל שהיו מנת חלקה הקשיחו את גינוניה וחספסו את הליכותיה. נשים מתקדמות האשימו את החברה המסורתית, ובראשה את 'האורתודוקסיה הקיצונית', שהמיטה על האישה גורל זה.²⁸ הרצון להתרחק מגורל האם נדון בגלוי בידי הבנות, שראו בהצטרפותן לתנועה הציונית הזדמנות לעשות כך. חלוצה אלמונית מארץ ישראל כתבה לאמה בשנות העשרים:

לא כגבורה ההולכת לגאול את עמה את ארצה – הנני הולכת ממך. לגאול את עצמי הנני רוצה, אמא, ואת, הווייתך רחפתיני לדרך זו. כשהייתי מסתכלת בחייך יום יום איך את מסתובבת במעגל טרדותך הפעוטות

עמ' 111-112; חנה טהון, 'האשה ואחדות העם', 'האשה, חוב' ו, תרפ"ז (להלן: טהון, האשה ואחדות), עמ' 6.

25 א"ר, 'ילדי העוני', עוזנו, כרך א, חוב' 5, 1.12.1943, עמ' 10.

26 פולה היימן, האישה היהודיה בסבך הקידמה: מקומה וייצוגה בעת החדשה, ירושלים תשנ"ז, עמ' 47-79. על היחס לנשים בתנועת ההשכלה ובתנועה הציונית ראו גם רונית גז, "זהבה" מאת בתיה כהנא (1936): מגדר ולאומיות בספרות התחייה הלאומית, ישראלים, חוב' 2 (2009), עמ' 31-47.

27 איריס פרוש, נשים קוראות: יתרונה של שוליות, תל-אביב תשס"א (להלן: פרוש, נשים קוראות), עמ' 143-156; טובה כהן, האחת האובה והאחת שנואה: בין מציאות לבריון בתיאורי האישה בספרות ההשכלה, ירושלים תשס"ב (להלן: כהן, האחת), עמ' 11-31.

28 חנה טהון, 'האשה בצבור הארץ ישראלי', 'האשה, כרך א, חוב' א, ניסן תרפ"ו (להלן: טהון, האשה בצבור), עמ' 5-6.



עולות מתימן במחנה קליטה בעתלית, 28.3.1943
 (צילם: זולטן קלוגר, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית)

והתרגויותיך הבלתי פוסקות, מבלי שמץ של שמחת החיים – התעטף
 בי לבי [...] כשהייתי חושבת רגע, שגורלך את עתיד להיות גורלי – היו
 סומרות שערותי.²⁹

בעוד היהודייה המסורתית הייתה 'גיבורה אילמת', תוצר 'חולשת הווייתה הנשית', נהנתה העבריייה מתעצומות כוח ויצירה. העבריייה המקורבת לחוגי הפועלים שאפה לכוונן 'ארץ מחודשת, קומונה כללית, ובתוכה אשה יוצרת בעמל כפיה יד ביד עם הגבר'.³⁰ בניגוד לגישה זו, נשים מהחוגים האזרחיים זיהו בנשים המסורתיות דווקא, ילדות הארץ או העולות, שותפות פוטנציאליות לפעילות חברתית משותפת.³¹ זאת משום שברעייה ובאם ראו את המסד לחברה. לא נעלמה מעיניהן העובדה שעיקרון זה היה רחב דיו להכיל שיתוף פעולה לא רק בין יהודיות חדשות ומסורתיות, אלא גם בינן לבין הילידות.³²

29 פ' מכנת, 1927, בתוך: רחל כצנלסון (עורכת), קבץ דברי פועלות, תל-אביב תר"ץ (להלן: כצנלסון [עורכת], דברי פועלות), עמ' 221.

30 שם.
 31 יפה ברלוביץ, 'להיות אישה ביישוב הישן: פורטרט היסטורי-אנתרופולוגי', זמנים, חוב' 81 (2002-2003), עמ' 99-105; ברכה סליי, 'מגמילות חסדים למוסד רפואי: "עזרת נשים", תרנ"ה-תרס"ו', קתדרה, חוב' 125 (2007), עמ' 53-78.

32 Hanna Herzog, 'Redefining Political Spaces: A Gender Perspective on the Yishuv Historiography', *The Journal of Israeli History*, Vol. 21, No. 1-2 (2002), pp. 1-25

העבריייה מבית היוצר הנשי הציעה פרשנות אחרת מהפרשנות הגברית לסוגיות ציוניות מהותיות. בלא יראה קראה תיגר על זירת הפעולה שייעדו לה, על המעמד הציבורי שהקצו לה, וחשוב לא פחות – על הקלסטר ששיוו לה. כאמור, בדמות העבריייה שהגו נשים ביישוב היו שתי אמהות-טיפוס עיקריות: ה'בורגנית', בבואת נשים מהחוגים האזרחיים שאליהן חברו גם נשים מתקדמות מהמחנה הציוני-דתי;³³ וה'מהפכנית', לרוב אישה 'חופשית' שאיננה דתית, מהמחנה הפועלי. בין שתי אמהות-טיפוס אלה ניכרו הברלי פרשנות בסוגיות מהותיות ועקרוניות, ובהן מקומן של נשים במרחב הלאומי החדש, עולם התעסוקה הנשי, חשיבות המרחב הביתי ועוד. מחלוקת על מאפייני הופעתה של ה'עבריייה הרצויה' ותכונותיה, לא נעדרה מהשיח.

ב. ה'עבריייה הרצויה' במרחב הציבורי

שוויון האישה ויחסי מיגדר

המהפכנית, או ה'ראדיקאלית ממפלגות השמאל', ראתה בגבר ובאישה שווים זה לזה.³⁴ לדידה, עקרון השוויון היה מנותק ממעמדה המשפחתי של האישה, זה שהוגדר בהתאם לתפקידי הרבייה שלה. משום שקראה תיגר על דימוייה המסורתיים של האישה כרעיה וכאם, ספגה גינויים לרוב. אל הביקורת חברו גברים משכילים, שומרי מסורת, ואף נשים מתקדמות לא חסכו את שבט ביקורתן.³⁵ האחרונות זיהו באם-הטיפוס של המהפכנית החותרת ל'שוויון מלא', סכנה ליציבות החברה המתהווה בארץ: 'בחוגי הפועלים בארץ ישראל הגשימו את שווי הזכויות של הנשים עד הגבול הקצוני ביותר [...] אולם המסתכל האובייקטיבי ישאל את השאלה אם אין פה הפרזה, אם גם לא בשווי הזכויות, אבל בשאיפה להשתוות עם הגבר', תהתה חנה (הלנה) טהון, עורכת ביטאון האשה, ב-1926. נשים מהחוגים האזרחיים-בורגניים כפרו לא רק ביכולתן של נשים להשיג שוויון מלא, אלא אף בנחיצותו. נימוקן היה תרבותי-חברתי וכלכלי. להשקפתן, דווקא האישה בתכונותיה ה'נשיות' נושאת תרומה נכבדה יותר לעושר האנושי.³⁶ בדברי טהון מצוי הד לסוגיה שהביקורת הפמיניסטית המאוחרת תתייחס אליה: שוני לעומת שוויון. האם על נשים לשאוף להידמות לגברים, הווה אומר לקבל את 'תו התקן' הגברי כ'אוניברסלי' כדי לזכות בשוויון?³⁷ כעמדתן המוקדמת של המהפכניות, פמיניסטיות בנות זמננו טוענות כי יש

33 על ציוניות-דתיות שהצטרפו למחנה הפועלי ראו, לילך רוזנברג-פרידמן, מהפכניות בעל כורחן: נשים ומגדר בציונות הדתית בתקופת היישוב, ירושלים תשס"ה (להלן: רוזנברג-פרידמן, מהפכניות), עמ' 35-42, 80-83. על מאפייני הבורגניות הארצישראלית ראו, אמיר בן-פורת, היכן הם הבורגנים ההם? תולדות הבורגנות הישראלית, ירושלים תשנ"ט.

34 טהון, האשה בצבור, עמ' 6-7.

35 כהן, האחת, עמ' 35-36; מרגלית שילה, אתגר המיגדר: נשים בעליות הראשונות, תל-אביב 2007 (להלן: שילה, אתגר המיגדר), עמ' 258-277.

36 טהון, האשה בצבור, עמ' 6-7.

37 ראו, למשל, סימון דה בובואר, המין השני: העובדות והמיתוסים, תל-אביב 2006, כרך א,

לקבל את השוני של גברים ושל נשים במידה שווה. קיומו אינו צריך לפגוע בעקרון השוויון המגיע לבני אדם, בלי קשר למינם.³⁸ אם העבריות היו חלוקות על מהות השוויון, מעטות חלקו על הצורך בשוויון פוליטי מלא, מעשי ועקרוני.³⁹ מאבקן לשוויון פוליטי, שהחל עוד בראשית המאה העשרים, היה בשנות העשרים לסמן מובהק של יחסי המיגדר ביישוב.⁴⁰ צעירה בסיפור 'זכות בחירה לנשים' (1923) מפרי עטה של חנה טרגר, קראה:

לכן עכשיו הוא הזמן, שאנחנו בנות המושבה נעמוד על זכותנו להשתתף ולהתערב באופן שווה בענייני הציבור. הנה, אנו נוטלות חלק בבניית חברה חדשה בארץ-ישראל; חברה שבה כולנו אמורים להיות בעלי חורין. אבל האם חברה זו תיבנה על בסיס של שוויון בין גברים לנשים? [...] הבה נלך כולנו יחד. לא בחורים נגד בחורות, אלא בחורים עם בחורות. [...] הלא אינכם יראים שבהצטרפותכם למאבקנו תיפגעו בעתיד?⁴¹

ההבדלים בין עמדת הנשים המתקדמות לעמדות הגברים ניכרו היטב. היו גברים שציפו מנשים להוקיר את הצהרת השוויון הציונית, אך לא למהר לעשות בה שימוש.⁴² משה סמילנסקי, למשל, שיבח את בתיה מקוב, מראשונות רחובות: 'דעתה של בתיה נשמעה באסיפה, ולדברים הקצרים, שנאמרו בטוב טעם ושכל, הקשיבו קשב רב. היא גם בחרה בחברי הועד הראשון של המושבה, אבל לא נבחרה: סוף סוף לא היתה אלא אשה'.⁴³ גברים

עמ' 93-134.

38 Joan W. Scott, 'Deconstructing Equality-Versus-Difference: or, The Uses of Poststructuralist Theory for Feminism', in: Anne C. Herrmann and Abigail J. Stewart (eds.), *Theorizing Feminism: Parallel Trends in the Humanities and Social Sciences*, Bolder 1994 (second edition), pp. 254-270

39 על היקף ההסכמה ראו, שרה גליקליך, 'כנסת ישראל והאשה', האשה, כרך ב, חוב' ז, תרפ"ח, עמ' 9-11. מבין הציוניות-דתיות היו שהתנגדו. רוזנברג-פרידמן, מהפכניות, עמ' 45.

40 סילביה פוגל-ביז'אוי, 'האמנם בדרך לשוויון? מאבקן של הנשים לזכות בחירה ביישוב היהודי בארץ ישראל: 1917-1926', מגמות, כרך לד, חוב' 2 (1991), עמ' 262-282; חגי בועז, 'פרשת המאבק על זכות הבחירה לנשים בתקופת היישוב: הסטטוס קוו ויצירת קטגוריות חברתיות', תיאוריה וביקורת, כרך 21 (סתיו 2002), עמ' 107-131.

41 מצוטט אצל יפה ברלוביץ, סיפורי נשים בנות העליה הראשונה, הוד השרון 2001 (להלן: ברלוביץ, סיפורי נשים), עמ' 133. על הקדמת הפולמוס על זכות הבחירה לנשים ביישוב לשלהי המאה התשע-עשרה ראו, הנ"ל, 'לונדון, ירושלים, פתח תקווה: ראשי פרקים בכתיבתה ובהתקבלותה של חנה ברנט-טרגר', מסכת, כרך ו (2007), עמ' 87-118.

42 לביטוי מוקדם לכך באלטנזילנד ראו, רחל אלבוים-דרור, 'האשה הציונית האידאלית', בתוך: יעל עצמון (עורכת), התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, ירושלים תשס"א (להלן: אלבוים-דרור, האשה הציונית), עמ' 99-100.

43 משה סמילנסקי, משפחת האדמה. מצוטט אצל אברהם בן הרצל מקוב (עורך), בית מקוב, [חמ"ד] תשל"ז.

שלא נמנו עם החוגים המתקדמים, ובהם רבנים ידועי שם, חברו לתפיסה זו.⁴⁴ לעומתם, נשים מתקדמות ללא הבדל שייכות פוליטית, ומי שדיברו בשמן, סירבו לקבל את עמדת 'אשת החיל' המסורתית.⁴⁵ חברת נשים מהחוגים האזרחיים-בורגניים למהפכניות מהמחנה הפועלי העידה על נחישותן. ב-1927, משנחקקה בחוקת היישוב זכות הבחירה השווה, הוכתר מאבקן בהצלחה. אולם, חתירתן לשוויון האישה במשפחה זכתה להצלחה חלקית. תביעות נוספות היו שיקום בית דין עברי, חילוני, לדיני משפחה, שאמור היה לחסל את האפליה המסורתית של נשים.⁴⁶ תביעות נוספות שהושבו ריקם היו העלאת גיל הנישואין לבנות, התנגדות לנישואין פוליגמיים ועוד.

אחוה כל-נשית או פוליטיקה מפלגתית?

ההנחה שכל הנשים דומות זו לזו בתוקף מינן, וככאלה הן שונות מהגברים בתוקף מינם, הועידה את הנשים להתנהלות כלכלית, חברתית ופוליטית, העולה בקנה אחד עם 'נשיותן'.⁴⁷ כך התקבלה ההבנה על קיומה של אחווה כל-נשית, המבטיחה את הצלחת הנשים בזירה הפוליטית.⁴⁸ העובדה שלא כל הנשים דומות, ושקיימים ביניהן הבדלי מעמד ותפיסת עולם הייתה לא רק בלתי רצויה, אלא גם ראויה לגינוי. כדברי חנה טהון:

מתחוו לנו, כי בין האלמנטים הרדיקלים שבארץ ישראל [...] הנשים הן הכי רדיקליות, נאמנות לפרוגרמה של מפלגה אחת ומצומצמות בה, ולפעמים גם נבדלות לקבוצות מיוחדות, חסרה להן לרוב ההבנה ההומנית לגבי עצמיותם של אחרים. ובמקום העבודה המשותפת של הזרמים השונים על יסוד הרצון הכללי לשם הקלת בנין הארץ, משמשת להן פרוגרמת המפלגה כרוו-מלחמה, לא רק לטובת עניניהם בלבד, אלא גם כנגד כל אלה שיש להם כוון אחר בעבודתם.⁴⁹

44 שילה, אתגר המיגדר, עמ' 241-257; הנ"ל, 'המאבק לזכות הבחירה כאספקלריה לתפיסת האישה ביישוב (1918-1926)', מסכת, כרך ד (2005), עמ' 49-62; מנחם פרידמן, חברה ודת: האורטודוקסיה הלא ציונית בארץ-ישראל תרע"ח-תרצ"ז (1918-1936), ירושלים תשל"ח, עמ' 170-184.

45 פ' דיקשטיין, 'האשה במשפט העברי', האשה, כרך ב, חוב' ד, תרפ"ח, עמ' 14-15. מרבית נשי המזרחי לא השתתפו במאבק. רוזנברג-פרידמן, מהפכניות, עמ' 43-49.

46 שרה עזריהו, 'התאחדות נשים לשיווי זכויות בא"י', האשה, כרך ב, חוב' ו, תרפ"ח, עמ' 12-16.

47 Nancy Folbre, "'Holding Hands At Midnight": The Paradox of Caring Labor', *Feminist Economics*, No. 1 (1995), pp. 73-92

48 Estelle Freedman, 'Separatism as Strategy: Female Institution Building and American Feminism 1870-1930', *Feminist Studies*, Vol. 5, No. 3 (Fall 1979), pp. 512-529

49 טהון, האשה ואחרות, עמ' 6.

נשים מהחוגים האזרחיים-בורגניים התנגדו בעקיבות לתפיסת עולמן של רבות מהפועלות, שהקדימו שייכות מעמדית לנאמנות מיגדרית, ופעלו לאורה בזירה הפוליטית. הן לא פירשו את פעילות הפועלות כביטוי לחברה רבת גישות וזרמים, אלא כהתנשאות מעמדית. המהפכנית נתפסה כפוגעת בשלמות האחוה הנשית-מיגדרית, וחמור מכך – במפעל הלאומי עצמו. מתח זה, שחרג מגבולותיו של הדיון העקרוני, היה למרכיב חשוב ביחסי הבורגניות והסוציאליסטיות באשר הן.⁵⁰ בשלהי שנות העשרים הסיקה טהון, למשל, שאין בארץ מקום למאבק פוליטי-מפלגתי כגון זה שמנהל המחנה הפועלי, אף על פי שהפנתה את חצי ביקורתה בעיקר אל הנשים ולא אל חבריהן הפועלים.⁵¹ בה בשעה טענה רחל כצנלסון, ממנהיגות הפועלות, כי הצבעת נשים עבור נשים, שנעדרה להגדיל את מספר הנבחרות, 'מזייפת את רצינות המלחמה הפוליטית, משחררת את האישה מכיבוש עצמה וכיבוש דעת הצבור, ויש בה משהו מחוסר דרך ארץ של האשה בפני עצמה ובפני ההכרעות החשובות בחיי העם'.⁵² משמע, על נשים להתמודד על מקומן במרחב הציבורי באמצעים ה'כללים' המקובלים בזירה זו. עם זאת, אף שהפועלות פנו לניהול פוליטיקה מיגדרית בתוך המחנה הפועלי, הן לא זנחו אפשרות לשיתוף פעולה כל-נשי על-מעמדי בשעת הצורך.⁵³

העדפת העיקרון הלאומי על פני זה המעמדי קיבלה ביטוי נוסף. המהפכניות והבורגניות ראו בהטמעת יהודיות מסורתיות וילידות בחברת הלאום מטרה עליונה, אפשרית ורצויה.⁵⁴ זו קיבלה ביטוי בהתנהלות ארגוני נשים אזרחיות-בורגניות ופועלות גם יחד, בראשית המאה העשרים, וביתר שאת לנוכח גלי העלייה בשנות העשרים והשלושים. הן סברו שאחידות כלל-נשית תושג באמצעות ביטול הברלים תרבותיים וחברתיים בין עולות מארצות שונות, וביניהן לוותיקות.⁵⁵ ביסוד השקפה זו טמונה ההנחה שקידום המפעל הציוני מבקש בסיס חברתי רחב שחבריו שותפים לתפיסות היסוד הציוניות. העבריות ששו להעמיס משימה זו על כתפיהן, בין השאר כמקדמת סיכוייהן להתעצם בזירה הציבורית החדשה. אולם הייתה מחלוקת על האמצעים לביצועה. המהפכנית ניסתה

50 Marie Kennedy and Chris Tilly, 'Socialism, Feminism and the Stillbirth of Socialist Feminism in Europe, 1890-1920', *Science and Society*, Vol. 51, No. 1 (1987), pp. 43-67

51 ראו, למשל, טהון, *האשה ואחדות*, עמ' 8.

52 ר"כ רחל כצנלסון, 'על הבמה הפוליטית', *דבר הפועלת*, כרך ד, חוב' 6-7, אוקטובר 1937, עמ' 116.

53 כגון הקמת מוסדות הכשרה. ראו, עדה מימון, *חמשים שנות תנועת הפועלות*, תל-אביב תשט"ו (להלן: מימון, *חמשים*), עמ' 99, 102-108; הנ"ל, *עיינות: דרכה של בת ישראל אל החקלאות*, ירושלים תש"ו, עמ' 22-31.

54 זמורה, *נשים*, עמ' 113.

55 למשל, 'יצירת הציוני החדש' באמצעות הדרכת עולים להגינה. שחלב סטולר-ליס ושפרה שוורץ, "נלחמות בבערות ובהרגלים נחשלים": תפיסות ופרקטיקות של אחיות ורופאי כלפי עולים בעלייה הגדולה של שנות החמישים, *ישראל*, חוב' 6 (2004), עמ' 31-62.

לשלב בין פעילות לאומית מכוונת מגדר לפעילות מכוונת מעמד.⁵⁶ הבורגנית סברה, שהאחריות לגורל העם צריכה להתבטא בתפקידים נשיים מסורתיים: רעיות ואמהות.⁵⁷ כי כן, בקבלת קדימות העיקרון הלאומי הוכיחו העבריות את קירבתן להגמוניה הציונית. בכך הן ייצגו לא רק את המעמד הכלכלי והחברתי שאליו השתייכו, אלא גם את זהותן האתנית: העבריות היו אחיותיהם של הגברים הציונים ונשיהם האירופיות.

הגדרת העבודה וזכות הנשים לבצעה

למרות שותפות הרעיון, הקירבה המעמדית והחברתית והזהות המיגדרית, ניכרו פערים בין עמדותיהם של גברים ונשים ובין נשים מהמחנה האזרחי-בורגני למהפכניות. כך בנוגע להגדרת העבודה וזכותה של האישה, בעיקר בעלת המשפחה, לעבודה; וכך בדבר המקצועות המתאימים לנשים. הבורגניות הציעו פרשנות שונה מה'כללית'-גברית להגדרת העבודה והפעולה החלוצית. עיסוקים המזוהים עם נשים בורגניות, כמקצועות הצווארון הלבן, ובהם חינוך וסיעוד, נחשבו חלוציים: 'נשים רבות ממלאות חובתן כלפי העם והארץ ע"י עבודה במקצוע מיוחד: בתור מורות, רופאות, עיתונאיות וכיו"ב', כתבה טהון בשנות העשרים. והוסיפה: 'אחרות מוצאות ספוק נפש בפעולה סוציאלית'.⁵⁸ כך הייתה ההתנדבות בהינף קולמוס ל'עבודה'. ההסבר כיצד הפכה ה'פעולה הסוציאלית' לנחלתן הכמעט בלעדית של נשים 'חובבות מולדת ובעלות השכלה, המקדישות את כל זמנן הפנוי לאותן השדרות שבצבור הזקוקות לעזרה', מבחיר את עמדת הנשים ה'בורגניות': ההתנדבות היתה תוצר ה'הזנחה המבורכת', שגברים עסוקים בעבודה פוליטית הפקידו בידי נשים.⁵⁹ משום כך צריכה החברה להכיר בערכה הלאומי ובתרומתה לכלל החברה.⁶⁰ מכיוון שההתנדבות הייתה זירה נשית ביסודה, טענו הבורגניות שהעבריות, ללא הבדל מפלגה ושייכות פוליטית, וכמותן גם נשים מסורתיות, היו צריכות לשתף בה פעולה.⁶¹

דיון זה מצפין מחלוקת שטיבה אינו רק מיגדרי, אלא גם מפלגתי ומעמדי. המחנה הפועלי, שעמו נמנו המהפכניות, התנגד לגישה שראתה בפעולות רווחה וחינוך עבודת 'סעד' פילנתרופית. כמו למשל המאבק על ניהול והספקת שירותי בריאות, שבו לקחו

56 בת-שבע מרגלית שטרן, 'חברות למופת: יוצאות תימן בין מגדר, מעמד ועדה בתנועת העבודה (1920-1945)', קתדרה, חוב' 118 (ינואר 2006), עמ' 115-144.

57 טהון, *האשה בצבור*, עמ' 7.

58 חנה טהון, 'תשובה ליעקב רבינוביץ', *האשה*, כרך ב, חוב' א, תרפ"ז, עמ' 10-12; ד' מיליקובסקי, 'מן הבעיות המיוחדות לאחות העברית בארץ', *האחות*, אלול תרצ"ח, עמ' 6-7. ראו גם שושנה סיטון, 'בין פמיניזם לציונות: מאבק הגגנות העבריות להכרה מקצועית', *זמנים*, חוב' 61 (1998), עמ' 26-37.

59 טהון, *האשה בצבור*, עמ' 7-8.

60 טהון, *האשה ואחרות*, עמ' 9.

61 טהון, *האשה בצבור*, עמ' 7.



קטיף בפרדס בקיבוץ נען, 7.7.1938
[צלם: זולטן קלוגר, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית]

הנשים חלק.⁶² לדעתו, משימות אלה היו בתחום אחריותה של החברה כולה ולא של עבודת נשים מיגזרית. בזאת יצא המחנה הפועלי נגד המוסכמות החברתיות והכלכליות המקובלות בחברה היהודית המסורתית ובחברה הליברלית-בורגנית-קפיטליסטית. המהפכניות חתרו לשוויון כלכלי ומעמדי בעבודה שיש עמה גמול כספי, המוכרת כיצרנית, ולפיכך נחשקת ובעלת יוקרה חברתית. ככזו הייתה העבודה היפוכה של פעולת ההתנדבות. האחרונה שאבה את תוקפה מניסיון הנשים בזירה הביתית, ומכיוון שהוגדרה 'נשית', לא היה בה גמול כספי. ההתנדבות אף קיבעה נשים בתפקידיהן המסורתיים, כרעיות התלויות בבני זוגן. לעומתה, עבודה בשכר נחשבה למעצימה את הנשים ולסוללת את דרכן לעצמאות. גם בשאלת עבודת האישה הנשואה מחוץ למשק ביתה היו הבורגניות נאמנות למעמדן החברתי והכלכלי. בעבודה הן ראו מציאות זמנית, שלידתה בתנאים כלכליים ירודים. על כן סברו שהאישה תעבוד עד לנישואיה או עד שירווח למשפחה. המהפכניות דחו גישה

62 צפורה שחורי-רובין ושפרה שוורץ (בהשתתפות יואל דונחין), 'הדסה' לבריאות העם: פעילותה הבריאותית-החינוכית של 'הדסה' בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי, ירושלים תשס"ג, עמ' 173-185.

זו. לטעמן, שיווי זכויות וחובות כרך בחובו את זכות האישה לעבוד מחוץ למשק ביתה, בלי קשר למעמדה המשפחתי או הכלכלי. לדידן, זכות זו ניתנה 'לכל אדם באשר הוא אדם, ולא באשר הוא עובד עבודה זו ולא אחרת'.⁶³ לכן הן חתרו ל'התמקצעות' האישה בשוק העבודה ולהגברת סיכוייה להתחרות בו; לקבלת שכר שווה עבור עבודה שווה; ומכיוון שהכירו במגבלותיה הגופניות של האישה, אף קראו 'לשריין' עבורה עיסוקים מתאימים.⁶⁴

סוגיית העיסוקים המתאימים לנשים הייתה שנויה במחלוקת. מעלותן לארץ חתרו המהפכניות להרחיב את סוגי העיסוקים הזמינים לנשים, כולל עיסוקים שנחשבו גבריים. במקצועות כפיים, בעיקר בחקלאות, ראו את החידוש המקצועי הנחשק. לעומתן, המקורבות לחוגים האזרחיים-בורגניים התנגדו לחלוקת המקצועות ברוח הציונות הסוציאליסטית. החלוקה בין עבודות שהוגדרו חלוציות-יצרניות, בעיקר בחקלאות ובבניין, לעבודות שהוגדרו 'לא יצרניות', ובהן מסחר זעיר, תיווך, וכיוצא באלה עיסוקים המזוהים עם המעמד הבינוני היהודי, לא התקבלה על דעתן.⁶⁵ עוד סברו הבורגניות, שתנאי העבודה ששררו בארץ ישראל מנעו מנשים למלא תפקידים פסיים וטכניים. אי לכך עבודות 'גבריות' כשמירה או חקלאות, המצריכה כוח רב, כולל תפעול כלים כבדים, וכן עבודות בניין קשות, יכלו הנשים לבצע באופן זמני בלבד. על כן הגדירו עבודות אלה 'בלתי פרודוקטיביות'. הבורגניות אף התנגדו להפרדה שעשו המהפכניות בין ניקוי ארוות, הכנת מספוא לבהמות או עידור עצים, עבודות שאותן הגדירו 'פרודוקטיביות', לניקיון הבית, בישול ארוחת צהריים למשפחה וגידול ילדים, שנחשבו 'לא פרודוקטיביות'. הפרדה זו ראו כמלאכותית וכבלתי נכונה.⁶⁶

ביטוי מוקדם לכך היה במחלוקת על אופי ההכשרה בחוות כנרת, שקמה במטרה להכשיר נשים לעבודת החקלאות בראשית המאה העשרים.⁶⁷ הנשים הציוניות למחנותיהן הכירו בחשיבות העבודה החקלאית לנשים, אולם נקודת המוצא שלהן הייתה מנוגדת. הבורגניות סברו שעל המוסד להכשיר נשים לתפקידיהן העתידיים כאמהות וכרעיות שתנהלנה את משק ביתן ביעילות מרבית. בזאת נתנו ביטוי לתמונת עולמן, שאישה היא עוזר לכן זוגה ושתרומתה לחברה נגזרת ממעמד זה. לעומתן, חברות מהמחנה הפועלי

63 עדינה כהנסקי, 'יחסנו אל עבודת הבית', האשה, כרך א, חוב' ח, תרפ"ז (להלן: כהנסקי, יחסנו), עמ' 26-28.

64 בת-שבע מרגלית שטרן, גאולה בכבלים: תנועת הפועלות בארץ ישראל 1920-1939, ירושלים תשס"ו (להלן: מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים), עמ' 201-204, 214-215.

65 זאב ז'בוטינסקי, 'עגלת ה"כלי זמר"', בתוך: בילסקי-כהן (עורכת), למהותה, עמ' 129-135.

66 עדינה כהנסקי, 'לתולדות תנועת הפועלות בארצנו', האשה, כרך ג, חוב' ב, תרפ"ט, עמ' 39-41. ראו גם גולדה מאיר, חיי, תל-אביב 1975, עמ' 66.

67 חוות כנרת פעלה בשנים 1911-1917. מרגלית שילה, 'חוות העלמות בכנרת, 1911-1917, כפתרון לבעיית הפועלת בעלייה השנייה', קתדרה, חוב' 14 (טבת תש"ם), עמ' 81-112; אסתר כרמל-חכים, שלהבת ירוקה: חנה מיזל - מפעל חיים, רמת אפעל תשס"ח, עמ' 51-65.

טענו שתפקיד החווה להכשיר פועלות חקלאיות מקצועיות, בלי קשר למעמדן המשפחתי. לנגד עיניהן עמדו נשים עצמאיות מהבחינה הכלכלית והמקצועית.⁶⁸ מחלוקת עקרונית זו לא נותרה בדלת אמות הדיון שעסק בחוות כנרת. פערי השקפה אלה ניכרו גם בסוגיית האמהות ומעמדה בחברה.

אמהות וניהול משק הבית: מרחב ביתי או ציבורי?

הלאומיות המודרנית עשתה שימוש בתפקידי האמהות ותכונות האם, אך הסמלת הנשים לא הבטיחה להן שוויון.⁶⁹ אף על פי כן בהקשרים לאומיים שונים, כולל בהקשר הציוני, הביאה חדירת נשים למרחב הציבורי ב'מקצוען' כאמהות להעצמתן.⁷⁰ דווקא מניעת פעולה מנשים במישור הציבורי, כפי שהקפיד לעשות השלטון הליברלי-בורגני, הפך את האמהות הפרטית גורם הרשאה לפעולה ציבורית. 'סמכותיות באמצעות האמהות', הגדירה זאת גרדה לרנר, פמיניסטית בת זמננו.⁷¹ באופן זה שימשו התפקידים הביולוגיים של הנשים ערוץ להרחבת המרחב הציבורי ולהגדרתו מחדש.⁷² נשים וגברים, ללא הבדל עמדה פוליטית או השקפה דתית, קיבלו את חלוקת התפקידים המקובלת בחברה וראו במשפחה המסורתית את הקיום החברתי הרצוי: 'אשה דתית את הנך הבסיס של המשפחה היהודית וע"י זה היסוד של ביתנו הלאומי', קרא בשנות הארבעים פרסום מטעם מרכז ארגוני נשים מזרחי בארץ ישראל לציבור קוראותיו.⁷³

למרות הסכמה משותפת זו, עמדת העבריות בסוגיית האמהות לא הייתה אחידה. נשים מהחוגים האזרחיים ראו באמהות וברעיות מגשימות חזון בריאת אומה חדשה, אך חתרו ליצירת 'טפוס חדש של האשה [...]' אשר אינה רואה את ביתה ואת חוג פעולתה כתכלית בפני עצמה, אלא כחלק מן הבניין הציבורי והלאומי.⁷⁴ לדידן, אשת הבית תרמה לפי 'טיבה הנשי' תרומה לאומית ייחודית:

68 שילה, שם.

69 Sheila H. Katz, *Women and Gender in Early Jewish and Palestinian Nationalism*, Florida 2003, p. 7; Beth Baron, *Egypt as a Woman: Nationalism, Gender and Politics*, Berkeley, Los Angeles and London 2005, p. 1

70 Elizabeth Thompson, *Colonial Citizens: Republican Rights, Paternal Privilege and Gender in French Syria and Lebanon*, New York 2000, p. 143

71 Gerda Lerner, *The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to Eighteen Seventy*, New York and Oxford 1993, pp. 116-137

72 Karen Offen, *European Feminisms 1700-1930: A Political History*, Stanford 2000, pp. 188-200 (להלן: אופן, פמיניזמים אירופיים).

73 'תחזקנה', אמן, ערה"ש תש"ג, עמ' א. ראו גם אלבוים-דרור, האשה הציונית; פנינה להב, "כשהפאליטאטיב רק מקלקל": הדיון בכנסת על חוק שיווי זכויות האשה, זמנים, חוב' 47-46 (חורף 1993), עמ' 149-159.

74 'חצי שנה של הירחון "האשה"', האשה, כרך א, חוב' ו, תרפ"ז, עמ' 5.

'נשות הבינים' [...] מכירות במשפחה את תאה הטבעי של המדינה ומתיחסות בחיוב אל תפקיד הנשים האלמנטרי של הטפול בבית ובילדים. אולם חובת נשים פשוטה זו מורמת על ידן – מתוך הבנה והכרה במטרתן הכללית של הבנין הלאומי למדרגה העומדת למעלה הרבה יותר ממדרגה של סתם בעלת בית [...] ומשום כך רכשו להן ידיעות יסודיות, הנותנות להן את האפשרות לקבוע את יחסן אל בני המשפחה, אל עובדי הבית, אל הגן, אל חינוך ילדיהן ואל בחירת המקצוע – מנקודות מבט לאומיות.⁷⁵

המקורבות לחוגים האזרחיים מחו נגד הגישה המזלזלת בעבודת הבית. הן ראו בה לא רק את המפתח לבריאותה הפיזית של המשפחה, אלא גם לתקינות היחסים בין חבריה.⁷⁶ כן ביקרו את הנרמז בגישת המוסדות הציוניים, שהטילו על אשת המתיישב את עול עבודת החקלאות נוסף על עבודת הבית, 'כאלו אין הבשול, הנהלת הבית וגדול הילדים, אין בהם עד כדי לגזול את כל זמנה וחופשתה של אם המשפחה ונחוץ להוסיף עליה עוד!⁷⁷ הבורגניות תמכו בגישה שרווחה בארצות המערב, אשר ראתה בשכלול עבודת הבית ובהפיכתה ל'מדע' ולמקצוע אמצעי לחיזוק הנשים במרחב הפרטי. מעמד זה הקבילו למעמדם של גברים במרחב הציבורי.⁷⁸ התיקונים 'בהנהלת הבית (ה)ארץ הישראלי, כגון: הטפול בילדים, והרחבת הידיעות הביתיות של האשה', נחשבו 'חלק חשוב מן התקונים הצבוריים בכלל',⁷⁹ בין השאר באמצעות חוגי הכשרה ולימוד. משבגרו הפועלות והיו לבעלות משפחה, הלכו מנהיגותיהן בעקבות נשים מהחוגים האזרחיים. גם בתנועת הפועלות נוצרו אפיקי השתלמות לאמהות המופקדות על רווחת משפחת הפועל.⁸⁰

ייחוס חשיבות מקצועית לאמהות לא היה זר למהפכניות. אולם הן לא הסתפקו ב'הלאמת' המרחב הביתי במובן הערכי. הן תבעו שהאמהות תוכר כמקצוע לכל דבר ושהעוסקות בו תזכנה לא רק בתואר 'עובדות', אלא דרשו גם גמול כלכלי. ב-1934 קיבלה עמדת המהפכניות ביטוי ארגוני ומוסדי כלל ארצי, כשהוקם בתנועת הפועלות 'ארגון אמהות עובדות במשק ביתן'. 'השם כאילו אומר שזהו ארגון של אמהות. למעשה זהו ארגון של אמהות העובדות במשק ביתן', הסבירה דבורה נוסביצקי (נצר), ממנהיגות

75 טהון, האשה בצבור, עמ' 7.

76 כהנסקי, יחסנו.

77 שם; אחת מחברות פרדס חנה, 'האשה הלאומית דתית בכפר', אמן, ערב פסח תש"ג, עמ' ג-ד.

78 Glenna Matthews, 'Just A Housewife': The Rise and Fall of Domesticity in America, Oxford 1987, pp. 145-171

79 כהנסקי, יחסנו.

80 שם. ראו גם בת-שבע שטרן, 'חינוך נשים בתנועת הפועלות הארץ ישראלית: בין מסורת לקידמה', בתוך: רבקה פלדחי ועמנואל אטקס (עורכים), חינוך והיסטוריה: הקשרים תרבותיים ופוליטיים, ירושלים תשנ"ט (להלן: שטרן, חינוך נשים), עמ' 391-404.

התנועה, את החידוש בארגון האמהות.⁸¹ מעתה יכלו חברות תנועת הפועלות בעלות משפחה, העובדות במקצוע האמהות, ליהנות משירותים המיועדים בדרך כלל לעובדים שכירים, ובהם ביטוח רפואי, אף כי חלקי, השתתפות בעיצוב הנהגת התנועה, הכשרה מקצועית ועוד.⁸²

על אף פרשנותן החדשנית וגישתן המעשית לסוגיית האמהות, סירבו המהפכניות לראות באישה הבוגרת ישות המזוהה באמצעות תפקידיה הביולוגיים בלבד. בדברים המזכירים את עקרונות המחשבה הפמיניסטית כיום הדגישו שהאישה היא לא רק אם, אלא 'אדם' בזכות עצמה.⁸³ בראשית שנות העשרים ניסחה זאת רחל כצנלסון: 'מה הרגישו אנשים בהכנסם אל ביתי וראו שאיני שומעת, איני מדברת ואיני קיימת בשבילם. וזאת מפני שיש לי ילדה בעל ובית [...] ואני שואלת את עצמי אם ישנן נשים כמוני [...] האין חובתן לסדר את חייהן כך שבכל זאת תישארנה בני אדם?'⁸⁴

קריאתן החתרנית של חברות תנועת הפועלות יצאה נגד האידיאליזציה של המשפחה היהודית ומקום האם בתוכה. המהפכניות היו ערות לקשיי התפקוד של בעלות משפחה בכלל, ומי שהשתכרו מחוץ למשק ביתן בפרט. בדירות האם לילדים צעירים, לרוב מהגרת זה מקרוב באה, שהייתה רחוקה ממשפחתה ומהרגליה, שהייתה תלויה במספקות שירותים למיניהן, ולא אחת ללא תמיכתו של בן הזוג, יצרה מסכת חיים קשה: 'לא קל לי גם בשתיים שלוש השעות שאני עם הילדה. יש שדיכאון גדול יורד עלי [...] כמה אני חוטאה', רשמה כצנלסון ביומנה.⁸⁵ ובהרצאה שנשאנה ב-1929 בפני פועלות בתל-אביב, נתנה פומבי למצוקה:

אני מזמן חדלתי לראות את האידיליה בחיי משפחת הפועל. אני רואה את הסבל [...] האם הצעירה כולה שקועה בחייה הפרטיים והיא עורת וחרשת לענייני חיינו. העורון הזה לא אומר שהיא מטפלת כל כך טוב בילד. [...] מתוך הרגל דורות מרגישה האשה תמיד איזה נטל של חטא. כל אשה עובדת מרגישה שהיא חוטאת: לילד לבית ולרצפות. היא עובדת הרבה מאד והיא תמיד מונה את חטאיה. האשה היא רק הד של חי החבר.⁸⁶

81 דברי דבורה נוסביצקי בישיבת מועצת הפועלות, 16.1.1937, ארכיון העבודה, IV-72-1-1980-250.

82 מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים, עמ' 324-344.

83 ענת הקר-פלגי, מאי-מהות לאימהות, תל-אביב תשס"ו, עמ' 303-335.

84 רחל כצנלסון-שזר, אדם כמו שהוא: פרקי יומנים ורשימות, תל-אביב תש"ן (להלן: כצנלסון-שזר, אדם), עמ' 276. על גישתה לאמהות ראו גם תמר שכטר, 'אימהות: מחוויה אישית לביטוי ציבורי – חייה ופועלה של רחל כצנלסון-שזר', מסכת, כרך ז (2007), עמ' 29-58.

85 כצנלסון-שזר, אדם, עמ' 311.

86 פרוטוקול ההרצאה, ארכיון העבודה, IV-2367-1-72-250.

האמהות, אליבא דכצנלסון, גזרה על נשים פרישות והרחקה מהזירה הציבורית. אולם זו לא תרמה לאיכות הטיפול בילדים. נהפוך הוא, הנשיאה בעול הבית וגידול הילדים מחד גיסא, והצורך להשתתף בפרנסת המשפחה מאידך גיסא, היו בין הגורמים לכך. 'חטא' זה, סברה כצנלסון, אפיין את הנשים מקדמת דנא והעבריייה לא נחלצה מכך אף היא.

ג. דיוקן ה'עבריייה הרצויה'

'הן ממאנות להיות יפות': ייצוגי גוף, הופעה ומיניות

הדיון בדמותה הגופנית של העבריייה חושף לא רק את ייצוגי הגוף הנשי בהשוואה לגברי שרווחו בשיח הציוני, אלא גם את משמעויותיו החברתיות. בדומה ליהודי החדש הייתה העבריייה צעירה, בריאה בגופה ובנפשה; תנאים שהיו חיוניים להגשמת המטרות שלשמן באה לארץ.⁸⁷ תכונותיה הגופניות הדגישו את היסוד האנטי-גלותי בדמותה.⁸⁸ ראיית הגופניות הנשית כאחרת וכשונה מהגברית נקבעה כמוסכמה אצל גברים ונשים ממעמדות חברתיים שונים. עמדה זו סייעה לעיצוב ההשקפה שהישגי הנשים בפרט, ויכולותיהן בכלל, אינם יכולים להימדד באופן דומה לאלה של הגברים, אלא במדדים נפרדים וייחודיים להן. כך הדגימה מומחית לספורט נשים המקורבת למחנה הפועלי גישה זו:

הסתגלותה של האשה לספורט שונה בהרבה משל הגבר, לכן גם ההישגים שלה הם אחרים. [...] אין למדוד את ערך השתתפותנו באתלטיקה קלה לפי הישגים שיהיו לנו, כי לא הם העיקר בשבילנו, כי אם פיתוח רב-צדדי והדרגתי של גופנו. ולא זו אף זו: פעולת האתלטיקה הקלה מחזקת את המרץ של האדם, מפתחת בו אומץ לב ומטפחת גם את רגש החברות בין החברים. התכונות הללו דרושות לנו החברות!⁸⁹

כי כן, המהפכניות לא התעלמו מההבדלים הגופניים בין גברים לנשים. אולם, הן סירבו לקבל הבדלים אלה כצידוק תרבותי או פוליטי להפליית נשים בחברה. 'שונות' – אבל שוות!, הייתה גישתן. ואילו נשים מהחוגים האזרחיים-בורגניים קיבלו את הנחת המוצא, שרווחה בחברה הליברלית כבקרב השמרנים, בנוגע למהות השוני בין גברים לנשים. הן ראו שוני זה כנובע ממקור 'טבעי'.⁹⁰ הגוף הנשי העדין הוכר כטעון הגנה. זו הייתה חיונית להבטחת יכולתן של נשים למלא את התפקידים הביולוגיים המצופים מהן. הראשונה שבהם הייתה הבאת ילדים לעולם:

87 צלה רוטבליט, 'הכשרתן המקצועית של העולות', האשה, כרך א, חוב' ב, אייר תרפ"ו, עמ' 11.

88 ראו, למשל, דויד ביאל, ארוס והיהודים, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 231-373; סנדר ל' גילמן, 'מקס נורדאו, זיגמונד פרויד ושאלת המרת הדת', זמנים, חוב' 88 (סתיו 2004), עמ' 8-25.

89 רחל מרגולית, 'האשה והאתלטיקה הקלה', עוזנו, כרך א, חוב' 1, אוקטובר 1939, עמ' 16-17.

90 שילה, אתגר המיגדר, עמ' 242-245.

האשה יכולה וצריכה לקחת חלק ברוב ענפי האתלטיקה הקלה, אבל הפעולה שלה צריכה להתנהל בפחות אינטנסיביות מזו של הגבר. ומדוע? עד כמה שגופה של האשה ממלא פונקציות רב צדדיות ומורכבות, החשובות בשביל פיתוח נורמלי של מין האדם, יותר מאשר גופו של הגבר – דורש [...] יחס מדאיג, עדין וזהיר ביותר.⁹¹

כך סומנה האישה בהתאם למעמדה המשפחתי, אשת איש ואם, שהבית הוא זירתה. זיקת האישה לצאצאיה הידקה את זיהויה עם הטבע. לפרשנות זו הייתה משמעות מעשית: היא העמיקה את הניגוד בין הציבורי לביתי, וסייעה להרחקת הנשים מהזירה הפוליטית שבה התקבלו ההחלטות ועוצבה המדיניות.⁹²

יחסן של העבריות 'הספורטאיות, האיכרות הטובות, הצעירות שמן המשק', בלשונה של מיקה, גיבורת הוא הלך בשדות, אל הגוף הנשי היה בדרך כלל תכליתי ולא ארוטי.⁹³ למרות זאת, גישתן של המהפכניות ביחס למיניות האישה ולזכותה על גופה הייתה מתקדמת. זכותן של נשים להגשים חיי מין מספקים עם בן זוג, עם או בלי התקשרות חוקית, נתבעה בגלוי. כמותה אף הזכות לאמהות: 'כאן גם המלחמה על זכות האשה ללדת ילד כשהיא משתוקקת לו וגם זכותה לוותר עליו כשהוא איננו רצוי לה', טענו.⁹⁴ חינוך הנשים לאחריות על גופן באמצעות נטילת אמצעי מניעה שימנעו הריון בלתי רצוי, נחשב תנאי חיוני והכרחי. תביעתן עלתה בקנה אחד עם הביקורת הפמיניסטית בת זמנן, שמחתה נגד קיומו של מוסר כפול בענייני מין, וביקרה את נישואי ההסדר. במקום זה קידמו נישואי אהבה ותמכו בזכות האישה לבחור את בן זוגה.⁹⁵

בדומה להבדלים אלה, גם בסוגיית מראה האישה והופעתה ניכר שוני בין אמהות-הטיפוס: היהודייה החדשה בת הגולה והעבריייה מהחוגים האזרחיים-בורגניים מצד אחד, והעבריייה המהפכנית מצד שני. בבנות הגולה התמזגו מאוויי גברים ונשים, בעיקר מהחוגים האזרחיים-בורגניים. הן תוארו כנשים 'נשיות', מעודנות מראה ומוקפדות, כדרכן של בורגניות אירופיות: 'זו היתה בחורה שחרחרת ענוגה וגמישה, עיניה גדולות ומשנות צבען [...] עם ריסים ארוכים, ועור פניה לבן עד להפליא', חגג בראשית שנות

91 ש.ם.

92 Serry B. Ortner, 'Is Female to Male as Nature to Culture?' in: Michelle Zimbalist Rosaldo and Louise Lamphere (eds.), *Woman, Culture and Society*, Stanford 1974, pp. 67-87; Carrie Chaman Catt and Nettie Rogers Shuler, *Women Suffrage and Politics: The Inner Story of the Suffrage Movement*, Seattle and London 1969, pp. 6-7

93 שמיר, הוא הלך בשדות, עמ' 190-191.

94 ליליה [בסביין], 'שנה עם "דבר הפועלת"', דבר הפועלת, כרך ב, חוב' 1, 1935.31.3, עמ' 27-28.

95 Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Woman*, London 1792 (1996), pp. 7-30; Ellen Key, *Love and Ethics*, New York 1912, pp. 124-154; אופן, פמיניזמים אירופיים, עמ' 193-196.

השלושים השבוע: שבועון למשפחה ולעם, בוא עולה דמיונית לארץ.⁹⁶ גם מיקה מהוא הלך בשדות, הציגה חושניות 'שחורה', רוסית ומלנכולית. נשיותה עוררה את בושטה לא רק בשל החושניות שהשתמעה ממנה, אלא בעיקר משום שנגדה את הארצישראליות החשופה, השרירית והשזופה של בת הארץ.⁹⁷ ואילו גברים בורגניים שילחו לעבר העבריייה המהפכנית חיצונית לגלוג: 'החתול הזה העלה את חמתה של חיה, בחורה לא צעירה ולא יפה ביותר. צירה תמידית לכנוסי "האשה העובדת"', תיאר השבוע טבחיית באחת מקבוצות החלוצים. הופעתה הבלתי מושכת והליכותיה הרוגזות הבהירו מדוע נותרה, ככל הנראה, ברווקותה.⁹⁸ כך גילמה בת הגולה 'אחרות' כפולה וטעונת שינוי. דמותה, שאומצה גם על ידי נשים, תאמה את הגישה ההגמונית הגברית בנוגע לגוף האישה.⁹⁹ כמותם, אף עבריות מהחוגים האזרחיים-בורגניים ייחסו חשיבות לנוי גופני ענוג, שאותו ראו כ'נשי'. הן ביקרו את המהפכנית, העובדת עבודת 'גבר'. עבודה זו פגמה לא רק במראה האישה ובגופה, אלא גם בעתיד האומה:

בשעה שאנו רואים את הפועלות המתלבשות ברשלנות, אותו הטפוס הנוטה לדמות אל חיצוניותו של הגבר, את הפועלות העובדות עבודה קשה המפרכת את הגוף והמתישה את הבריאות ללא עת – מתעוררת השאלה, אם באמת יש מקום להכחשת חולשתה הגופנית של האשה בהשוואה אל האיש ואם מן הכחש הזה תצמח תועלת לבריאותו ולסדרו ההרמוני של העם.¹⁰⁰

הבורגניות היו שותפות לחששות המימסד הציוני מפני תוצאותיה השליליות של עבודה גופנית קשה לנשים. מומחים, ובהם סוכני המימסד הרפואי, גויסו לשכנע את המהפכניות לסור מדרכן המזיקה: 'יום העבודה הממושך לא ין קץ של האשה במושב, מראה החלוצות, המנפצות אבנים על המרצפת הלוהטת בתל-אביב – אי אפשר שלא יעוררו במוחה של הרופאה את המחשבה אם יש להצדיק בזבוז כחות זה'. והנימוק: 'הגב' ואנדרוילדה, בתור אשה, הציגה לפנינו, הנשים עוד שאלה אחת: היא האשה האירופית המפונקת, מתפלאה

96 עמנואל הרוסי, 'ובכן? ספור מחיי הקבוצה', השבוע: שבועון למשפחה ולעם, חוב' 15, אפריל 1932 (להלן: הרוסי, ובכן), עמ' 267.

97 שמיר, הוא הלך בשדות, עמ' 190-191.

98 הרוסי, ובכן. בלשון התקופה 'בחורה' כיוון בדרך כלל למעמדה המשפחתי של האישה: רווקה.

99 Sandra M. Gilbert and Susan Gubar, 'The Queen's Looking Glass: Female Creativity, Male Images of Women, and the Metaphore of Literary Imagination', *The Madwoman in the Attic: the Woman Writer and the Nineteenth Century Literary Imagination*, New Haven and London 1979, pp. 3-44; Katheryn Weibel, *Mirror Mirror: Images of Women Reflected in Popular Culture*, New York 1977, pp. 177-199; Naomi Wolf, *The Beauty Myth: How Images of Beauty Are Used Against Women*, New York 1992, pp. 9-19

100 טהון, האשה בצבור, עמ' 6-7.

על שהאשה הא"י נותנת ערך קטן מאד לחיצוניות האסטטית. היא התבטאה במלים אופיניות מאד על הנשים העובדות בארץ: הן ממאנות להיות יפות.¹⁰¹

עבריות מהחוגים האזרחיים שיתפו אפוא פעולה לא רק עם המוסכמות הבורגניות, שייחסו לגוף האישה תכונות מיוחדות המצריכות לגונן עליו; בדומה לגברים הן אף נקטו סנקציה חברתית המופעלת נגד נשים סרבניות: גינוין. ברם, לא כל הבורגניות היו שותפות לתפיסת עולם זו. היו מי שסירבו לגנות את הופעתה החיצונית של המהפכנית, את הליכותיה ואת לבושה: 'אנו מאמינות שאין יפה מן החלוצה, הלבושה שמלה בהירה פשוטה וחבושה כובע בד פשוט ביותר למחסה מן השמש, מעוטר תלתלים. היש עוד מראה יותר יפה ממראה האשה הארצישראלית, כשהיא עולה במשעול ההרים, באור שמש הבהיר של ארץ ישראל'.¹⁰² סרבנותה של המהפכנית, צעירה שהתנגדה לתכתיבי 'יופי חיצוני', זיכתה אותה בשבחי חסידותיה. האחרונות הגדירו למענה מחדש את מושגי היופי הנשי. לטעמן, במהפכנית טמון חן השונה מ'אידיאל היופי' של האישה האירופית ה'מפונקת', זו שגופה לא ניזוק מעבודה פיזית קשה למען עמה ומולדתה: 'הבחורה שלנו המחקה את הליכות חברה, הצועדת בעוז בסנדלי גבר רחבים, אינה רוצה לבטל את היופי, אלא שמושגי היופי אצלה אחרים הם מאשר אצל נשים מפונקות, העוסקות בעיקר בעבודת מוח. ואמנם עלה כבר בידי כמה נשים צעירות בארץ להגיע לצורה החדשה של יופי'.¹⁰³

כך הייתה הצעירה פשוטת הלבוש, שהליכתה בסנדלי גבר גסה ומראה רגליה מטושטש; אשר חבשה כובע רחב תיתורת שהסתיר את שיערה, ליצירה אנדרוגנית: אישה שאבריה הוסתרו וטושטשו במתכוון. ואמנם, בהקשר הציוני השתמשו גברים ונשים באנדרוגניות לצורכיהם. גברים קידמו אותה כדי למתן את הסכנה הטמונה בגוף הנשי לשלמות הקולקטיב ואחדותו,¹⁰⁴ ואילו הנשים אימצוה כדי לצמצם את 'אחרותן' ולרכך את החששות מפניהן.¹⁰⁵ באופן זה תועל המתח בין המינים אל היצירה הקולקטיבית ושותפות הרעיון. נהנתנות בורגנית ומתן דרור לתחושות 'איגואיסטיות', שיסודן ביחסים שבינו לבינה, לא התקבלו בעין יפה. אלא שהדחקתם הולידה מתחים, אי נחת ודיכאון.¹⁰⁶

101 חנה טהון, 'סקירות', האשה, כרך ב, חוב' ו, תרפ"ח (להלן: טהון, סקירות), עמ' 10-11.

102 שם; זמורה, נשים, עמ' 112-113.

103 טהון, סקירות.

104 ראו, למשל, גבריאל קאבאליון, 'עלייתו ושקיעתו של החינוך המיני בקיבוצי "השומר הצעיר"', קתדרה, חוב' 113 (2004), עמ' 53-82. ראו גם מאמריהם של דוד דה פריס וטליה פפרמן, ושל תמר ס' הס, בתוך: חיי פועלת בארץ: אוטוביוגרפיה, הניה מ' פקלמן, אור יהודה 2007.

105 עוז אלמוג, הצבר: דיוקן, תל-אביב 1997, עמ' 341-350.

106 דר' ז'ן, דבר הפועלת, כרך א, חוב' 12, 24.2.1934, עמ' 266-268; הרוסי, ובכן. ראו גם אביבה אופז, "שאלת האישה" וקולן של נשים בחברה החלוצית: קריאה ביומני קבוצות, מיתוס מול מציאות', בתוך: יהודה פרידלנדר, עוזי שביט ואבי שגיא (עורכים), הישן יתחדש והחדש יתקדש: על זהות, תרבות ויהדות – אסופה לזכרו של מאיר איילי, תל-אביב 2005, עמ' 199-214.

קלסתר העבריייה לא קורץ איפה מדגם אחד. בת הכפר, שלבה גס בגינונים בורגניים, שנמנעה מקישוטים ואיפור, הייתה המופת לחיקוי: 'באותו יום התהלכתי שעות ברחובות תל אביב. אחת אחרי השניה עברו נשים שאת גילן לא יכולתי לקבוע. לי נראו כולן זקנות. למרות השערות הצבועות, שפתי האודם, גבות העינים הממורטות, הליכה מכוונת לאיזה טקס נסתר והבעת פנים תמימה עשויה'.¹⁰⁷ במילים אלה שרטטה בשנות השלושים רבורה דיין, ממנהיגות הפועלות, את ההבדלים בין העבריייה המהפכנית, המגשימה את הציפיות בכפר, לבת העיר. לדעת דיין, מלאכותיות ההופעה של האישה העירונית גולה ממנה לא פחות מאשר את 'צלם האדם'.¹⁰⁸

תכונות אופיה של העבריייה

גברים ונשים היו שותפים לבכואת העולם המודרנית שהתגלמה בעבריייה. ההסכמה שראוי כי תהא זו אישה משכלת, ואשר לחינוכה יש לדאוג, התקבלה בלא הבדל זיקה פוליטית.¹⁰⁹ השליטה בעברית הייתה מֶד השכלה שהצביע על מידת ההשתלבות בחברת הלאום.¹¹⁰ ידיעת השפה נחשבה נחוצה במיוחד לנשים, שבתפקידן כאמהות היו למחנכות האומה.¹¹¹ רחל דנין (בת יהושע ילין), מראשונות אחרות בית, העידה על עצמה:

היו בן יהודה ורבורה תמהים עלי: איך זה אינני לומדת ואינני מבקרת בבית-ספר... כל פעם בבואי אליהם היו מדברים עימי באותו עניין ומטיפים לי מוסר. עתידה את – אמרו לי – להיות אם יהודיה. ואת אינך יודעת שפת עמך. התדברי עם בניך ערבית או ז'רגון? והם אף לקחו דברים עם אחי: איך זה בזמננו – אמרו – בבית-משכילים, נערה שרויה ללא לימוד.¹¹²

פרנסי המימסד הצינוני זיהו בנשים משכילות, המנותקות ממורשתן, סכנה לעתיד החברה.¹¹³ קלקלה זו, שיוחסה בעיקר ליהודייה החדשה בת הגולה, שאפו העבריות לתקן

107 מצוטט אצל מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים, עמ' 382.

108 שם.

109 גרדה ארלוזורוב-גולדברג, 'לועידת הפועלות', האשה, כרך א, חוב' ב, אייר תרפ"ו, עמ' 18-19.

110 יעקב שביט, 'הרובד התרבותי החסר ומילוי: בין "תרבות עממית רשמית" ל"תרבות עממית לא רשמית" בתרבות העברית הלאומית בארץ ישראל', בתוך: ב"ז קדר (עורך), התרבות העממית: קובץ מחקרים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 245-327.

111 ראו, למשל, יהודית הררי (אייזנברג), 'בין הכרמים', 1903, בתוך: ברלוביץ (עורכת), סיפורי נשים, עמ' 151-154; הרב משה אוסטרובסקי, 'השפעת האשה על החנוך', אמן, ערה"ש תש"ג, עמ' ב.

112 מצוטט אצל רבקה אלפר, קורות משפחה אחת, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 50.

113 שטרן, חינוך נשים; זמורה, נשים, עמ' 114-117; צלה רוטבליט, 'הכשרתן המקצועית של העולות', האשה, כרך א, חוב' ב, אייר תרפ"ו, עמ' 11.



תימנייה בלבוש מסורתי, 1.4.1946
 [צלם: זולטן קלוגר, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית]

בארץ ללא הבדל מעמד וזיקה פוליטית. כיוון שבאופן היסטורי נגרע מקומן של נשים מלימוד עברית, ניכרו פערים בינן לבין הגברים.¹¹⁴ פערים אלה לא פסחו על כלל מיגזרי החברה הציונית, ורווחו גם בקרב הנשים למעמדותיהן. כך נהנו 'מהפכניות' מ'ההתיישבות העובדת' משליטה טובה יותר בעברית, בהשוואה לאחיותיהן שמחוץ לה.¹¹⁵ ואילו רמת הידיעות של השתיים נחשבה טובה מזו של נשים, מרביתן עירוניות, שהשתייכו לחוגים האזרחיים.¹¹⁶

ברומה לסוגיות הקשורות במראה האישה ומעמדה, גם בשאלת אופיה ותכונותיה היו הדעות חלוקות. נשים מהחוגים האזרחיים-בורגניים ומהמחנה הפועלי גם יחד קיבלו את המוסכמה החברתית המייחסת לאישה תכונות 'נשיות' ייחודיות. אלה אף אלה סברו,

114 פרוש, נשים קוראות, עמ' 207-235.

115 ב-1926 כ-41 אחוז מהפועלות בערים ידעו עברית לעומת כ-79 אחוז מהפועלים. ב-1937 כשמונים אחוז מהפועלות בערים ידעו עברית לעומת כ-86 אחוז מהפועלים. שטרן, חינוך נשים. ראו גם לוטטה לוינסון, 'יעקב רבינוביץ ו"השרות והסגנות" שלו', האשה, כרך ב, חוב' א, תרפ"ז, עמ' 18-20; מ' בן אליעזר, 'הנשים והדיבור העברי', שם, חוב' ו, תרפ"ז, עמ' 17-20.

116 יעקב רבינוביץ, 'על השרות והסגנות', האשה, כרך ב, חוב' א, תרפ"ז, עמ' 8-10.

שכשם שגוף האישה שונה מגוף הגבר, אף נפשה שונה והיא רחמנית ומוסרית יותר. הבורגניות טענו, שבעדיניות נפשן מסוגלות הנשים 'להרגיש את נפש זולתן'.¹¹⁷ על כן הן ראו בעבריייה 'חברה פועלת בעבודת הכלל', לה 'מצפון סוציאלי ורגש אחריות'.¹¹⁸ גם בעלותן לארץ לא איכרו הנשים את מאפייניהן הייחודיים. אך, בעוברן ממצב של 'יהודייה' ל'עבריייה' נוספו ל'רגש האחריות הנשי' זירות עשייה: 'תחת היותו עד עתה גורם פעיל רק בגבולות המשפחה, נתרחב עתה שדה פעולתו של רגש האחריות והחובה מוטלת על האשה להעמיד את הכרת האחריות הזו לרשותו של הצבור החדש'.¹¹⁹ לייחודה הנפשי של האישה, בעיקר בעלת המשפחה, הועידו אם כן תפקיד לאומי.¹²⁰ להשקפה זו היו שותפות גם בורגניות דתיות: 'האשה העבריה שבקומה בבקר דואגת לספוק צרכי ביתה, לשלום ילדיה, לשפור מדותיהם, לחנכם לתורה ומצוות, משקיעה את עמל יומה להגשמת המטרות הללו-היא בונה את התרבות האמתית'.¹²¹ לכן ציפו שבעלת המשפחה תסתער 'בכל ההתלהבות החלוצית, אשר פעמה בקרבנו בשעה שבאנו לארץ לבנות ולהבנות' ותתגייס למשימות השעה. למשל, המלחמה ב'ירידה המוסרית' שפשתה ביישוב, נכתב בביטאון נשי תנועת המזרחי בשנות הארבעים.¹²²

גם נשים מהמחנה הפועלי לא חלקו על ההנחה שייחסה לנשים תכונות אופייניות. למשל, כאלה שהביאו אותן להעלות קורבן למען המשפחה והחברה. אולם הן הרחיבו את פירושה של ה'הקרבה הנשית'; בין השאר באמצעות מונחים השאולים מעולם המושגים החלוצי-גברי. כך האישה המקריבה את היקר לה בחומר: 'ואתן חברותי, שליויתן אותי, הייתן הראשונות, מופת לכל במסירת תכשיטיכן העתיקים והיקרים [...] אכן, הנכן עומדות על המשמר וראויות לעמידה', שיבחה מנהיגת פועלות 'ילידות' בנות תימן.¹²³ הקרבתה העילאית והמיוחדת של האישה בגופה, בזמן לידה, זכתה לדגש מיוחד: 'רק זכתה לחבק את היצור הרך, משאת נפשה, אשר ילדה, נפלה שרודה', ספרו לאם שמתה בלידת ילדה.¹²⁴ בשיח הפועלות בלטה הקבלת גבורת האם לגבורת לוחמים: "אהבת אם" - מלים

117 טהון, האשה בצבור, עמ' 6-7.

118 טהון, האשה ואחרות, עמ' 6.

119 הדוויג גלנר, 'חובותינו כלפי עליית האשה', האשה, כרך א, חוב' ב, תרפ"ו (להלן: גלנר, חובותינו), עמ' 3-4.

120 טהון, האשה ואחרות, עמ' 6.

121 דבורה בלנסקי-לבנוני, 'פעולה תרבותית בתוך הסדרות נשים "מזרחי"', אמן, ערה"ש תש"ג, עמ' ז.

122 שם.

123 ר' לויז, 'תימנים ל"כופר הישוב"', דבר הפועלת, כרך ה, חוב' 11-12, פברואר 1939, עמ' 217.

124 רבקה, 'אולה', דבר הפועלת, כרך ו, חוב' 1, מארס 1939, עמ' 40; רחל כצנלסון, 'על מותה', שם, עמ' 40-41.

המפיהות רוח-חיים, עבורן חרפו נפשם גבורים' הסבירה אחרת, והוסיפה: 'בכוחם נבנו ותוקנו עולמות'.¹²⁵

אולם המהפכניות פרמו את גבולות המיגדר שתחמו את זירות העשייה. ההקרבה השמורה בדרך כלל לגברים, קרי גילויי אומץ לב בפעילות צבאית, לא נפקדה מהשיח.¹²⁶ בסוגיה זו ניכר אחד ההבדלים המהותיים בין אמהות-הטיפוס של העבריה. הרצון למחות את חוויית היהודי הנרדף לווה אצל המהפכנית במהפכה כפולה: שחרור מעול המוסכמות שהגבילו נשים בשל שייכותן לעם היהודי ובשל מינן. 'בימי הפרעות בעיירה לימדוני: "אם הגבר מתחבא בחדרים-חדרים, האשה תסתתר במרתפים עמוקים" [...] כבר אז הרגשתי את העלבון הצורב ואת הפירוש הנורא של החינוך הזה', העידה חברת קיבוץ עין חרוד בשלהי שנות השלושים.¹²⁷ על כן הן תבעו, מראשית דרכן בארץ, לקחת חלק בפעילות הצבאית.¹²⁸ בשלב זה, בקשתן הושבה ריקם.¹²⁹ הרצון לקחת חלק פעיל במאמץ המלחמתי לא היה נקי מלבטים מוסריים: 'הדבר היחידי שלא נתן לי להתחסס בכבוד להתנדבות – היתה שאלת הרצח', העידה רחל כצנלסון בזמן הוויכוח על גיוס נשים לגדודים העבריים בשלהי מלחמת העולם הראשונה. בהוסיפה:

את החטא האמיתי אני רואה ברוח הזרה שנכנסה אלינו עם תנועת ההתנדבות. בפגישת הפועלות אמר אחד החברים: 'אללה שיבואו אחרינו מן הגולה יראו קברותינו את הדרך לעבודה ולחיים' ונמצאו חברות רבות שענו לדברים במחאות כפיים. [...] למה בולע הפועל העברי את הדברים הזרים האלו, כאלו הם שלו? האם אין זאת התבוללות חדשה? [...] יחס ההערצה למות גם איננו יהודי. לפי ההשקפה העברית הטהורה, השקפת עובדי האדמה, יוצרי התנ"ך – המות הוא הרס ולא יותר.¹³⁰

125 ש"ט, 'בהרהרי כך, תרצה הקטנה', דבר הפועלת, כרך ג, חוב' 10-11, ינואר 1937, עמ' 234.

126 'שלושים למותה של צביה גורדון', דבר הפועלת, כרך ד, חוב' 11-12, 1938, עמ' 235. ראו גם אורנה ששון-לוי, 'זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי, ירושלים ותל-אביב תשס"ו (להלן: ששון-לוי, זהויות), עמ' 9-22.

127 שרה ג', 'בליל שמירה ראשון', בתוך: ליליה בסביץ ויוכבד בת-רחל (עורכות), חברות בקיבוץ, עין חרוד תש"ד, עמ' 396.

128 כך ארגון 'השומר' ובגיוס לגדוד העברי'. שילה, אתגר המיגדר, עמ' 181-192; Shlomit Keren and Michael Keren, 'The Jewish Legions in The First World War as a Locus of Identity Formation', *Journal of Modern Jewish Studies*, Vol. 6, No. 1 (2007), pp. 69-83

129 ראו, למשל, אלחנן אורן, 'ההתנדבות לכיבוש הארץ, 1915-1918', בתוך: מרדכי אליאב (עורך), במצור ובמצוק: ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה, ירושלים תשנ"א, עמ' 234-247.

130 ר"כ רחל כצנלסון, 'על ההתנדבות', בתוך: כצנלסון (עורכת), דברי פועלות (להלן: כצנלסון, על ההתנדבות), עמ' 75-76.

בדברי כצנלסון נשמע הד ללבטי התנועות הפמיניסטיות בנות הזמן, שהמלחמה כפתה עליהן התמודדות עם שאלת הפציפוזם.¹³¹ כנצלסון לא דיברה בשם 'אינסטינקט נשי' רחמני, אלא הוסיפה טיעונים שנגדו את הלוך הרוח שרווח בעת ההיא בקרב גברים ונשים במחנה הפועלי. הסתייגותה מ'פולחן המוות' נבעה, בין השאר, מהסתירה בינו ל'רוח היהודית' כפי שפירשה אותה, מ'ההתבוללות התרבותית' שחפנה, ובעיקר משום החשיבות שייחסה לכוחות החיוביים הגלומים במעשה ההתיישבות ועבודת האדמה.¹³²

יוזמת המהפכניות לקחת חלק בפעילות צבאית צברה תאוצה ככל שהחריפו האירועים הביטחוניים בארץ. באמצע שנות השלושים חידד 'המרד הערבי' אתגרים אלה.¹³³ במהלכו נאבקו חברות התיישבות על זכותן להשתתף בהגנה על יישוביהן. הסוגיה חשפה נימים רגישות הקשורות לדימוין העצמי כשוחרות שוויון, הנלחמות על זכותן למלא חובה לאומית ובאמצעותה לעצב את מעמדן כ'אזרחיות'.¹³⁴ הדיון הציבורי, שהיה תחום בעת ההיא בדלת אמותיו של המחנה הפועלי, חשף לא רק את מגבלותיהן של ה'מהפכניות' בשינוי גבולות המיגדר בחברת הלאום, אלא אף את יחסם השמרני של חבריהן:

ומה שמכאיב ביותר – החלוקה של המשתתפים במערכה ושל הנשואים מאחוריה – לא היתה צודקת, כי שללה את הזכות השווה והרסה גם את היכולת לחנך את הילדים והילדות להרגשת שוויונם בחייהם בעתיד. לו היתה הבנה הרדית בין החברים והחברות לבקש ולמצוא מוצא, ונמצאה גם בחיינו הקשים הדרך לשתף את החברה בכל עניני הבטחון.¹³⁵

המחלוקת לא שככה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. אז יזמו המהפכניות לא רק הקמת מחלקה מיוחדת לענייני חברות במטה ההגנה, אלא אף הרחיבו את זירת הפעולה וקראו לנשים להתגייס לצבא הבריטי.¹³⁶ עתה השתתפו במאמץ נשים מחוגים חברתיים ופוליטיים שונים. יוזמתן הביאה לנסיקת הדיון הציבורי בנוגע למקומן של נשים בחברת

131 אמירה גלבלום, 'נשים בזמן מלחמה ושלום', זמנים, חוב' 61 (1998), עמ' 14-25. על דילמות מוסריות ראו גם גאולה כהן, סיפורה של לוחמת, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 60-71.

132 כצנלסון, על ההתנדבות, עמ' 77. ראו גם עדית זרטל, האומה והמוות: היסטוריה זיכרון פוליטיקה, אור יהודה תשס"ב, עמ' 25-26; דן ביתן, "און שגיא פורח": מיתוסים של גבורה לוחמת בראשית הציונות 1880-1903, בתוך: דוד אוחנה ורוברט ס' ויסטריך (עורכים), מיתוס וזיכרון: גלגוליה של התודעה הישראלית, ירושלים תשנ"ז, עמ' 169-188.

133 שפירא, חרב היונה, עמ' 363-376; יוסף אבידר, 'התפתחויות בארגון "ההגנה" בשנים 1936-1939', צבא המדינה בדרך: פרקים בתולדות כוח המגן העברי, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 112-121.

134 על הקשר בין צבא לאזרחות ראו, למשל, ששון-לוי, זהויות, עמ' 15-22.

135 אסתר קושניר, 'החברה בהגנה', דבר הפועלת, כרך ג, חוב' 10-11, ינואר 1937, עמ' 234; הדיון במושג מועצת הפועלות הי"ח ב-1939, שם, כרך ו, חוב' 3, יוני 1939, עמ' 63; אחת החברות, 'לשותף החברה בשמירה', שם, כרך ג, חוב' 8, אוקטובר 1936, עמ' 144.

136 בוועידת הפועלות השישית ב-1942. מימון, חמשים, עמ' 196-197.

הלאום, תפקידיהן ודימוייהן, לגבהים חדשים. בדיון נחשף עצב רגיש במיוחד בקרב בכירי ההנהגה היישובית.¹³⁷ בין השאר משום שבעירוב בין יהודיות לגברים לא יהודים, בעיקר מפקדיהן, ראו קריאת תיגר על המוסכמות החברתיות, כמו גם סכנה למוסריות האישה.¹³⁸ למרות הביקורת, ב-1942 קרס למרגלות עקרון השוויון ה'מבצר' האחרון שהדיר נשים מלבוא בשעריו. בעידודו של המימסד הציוני נקראו נשים להתגייס לצבא הבריטי. מספרן היה זעום יחסית.¹³⁹

הצטרפות הנשים לשירות צבאי חידדה את שאלת המקצועות המתאימים להן. המהפכניות לא ראו בעין יפה תפקידי שירות מסורתיים, כגון עבודות מטבח: 'אלו היו חיילות, אשר לא עוררו קנאת איש', העידה רבקה גובר מהמחנה הפועלי, שהתנדבה בכגרותה לשרת כטבחית בצבא הבריטי.¹⁴⁰ בעת ההיא התקדמו העבריות צעד נוסף בדרך לכיבוש המקצוע. סיפורי גבורה יכלו לספר נהגות האמבולנסים והמשאיות הכבדות, שהובילו פצועים וציוד בשבילי המדבר בין ארץ ישראל למצרים.¹⁴¹ בחוויית השירות הצבאי ניתן למצות את המהפכה הכפולה של העבריה. בחתירה עקיבה להשתתף בזירה הציבורית על כל רבדיה – מהמאבק לזכויות פוליטיות, דרך יצירת תחומי תעסוקה והכשרה, הקמת ארגונים שיגשימו מטרות אלה, וכלה בהשתתפות פעילה בזירת הלחימה – קראה המהפכנית תיגר על המקום שיעד לה הגבר הציוני.

ד. סיכום

שאלת מקומה של האישה בחברה הציונית זכתה להתייחסות במחקרים שונים. במאמר זה התמקדנו בדמות העבריה שאותה הגו גברים, ובעיקר נשים ציוניות, למחנותיהן, בעשורים הראשונים של המאה העשרים, תקופת ההתהוות של החברה הציונית בארץ ישראל. ניסינו לשוות לעבריה דיוקן מקיף ומפורט, ובו שלושה מרכיבים עיקריים: ייצוגי

137 יואב גלבר, תולדות ההתנדבות: ההתנדבות ומקומה במדיניות הציונית והיישובית 1939-1942, ירושלים תשל"ט (להלן: גלבר, תולדות ההתנדבות), עמ' 479-492; ענת גרנית-הכהן, אשה עבריה אל הדגל: שרותן של נשות היישוב בכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה – היבטים לאומיים ומגדריים, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בראילן תשס"ח, עמ' 26-44, 57-66; מימון, חמשים, עמ' 196-197.

138 רזנוברג-פרידמן, מהפכניות, עמ' 282-289.

139 ביוני 1942 שירתו בצבא הבריטי אלף חיילות יהודיות מארץ ישראל מתוך 10,000 חיילים יהודים מהארץ. גלבר, תולדות ההתנדבות, עמ' 551; עמנואל סיון, דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון, תל-אביב 1991, עמ' 157. על מקומן בזיכרון הציבורי ראו, לילי רתוק, 'נשים במלחמת העצמאות: מיתוס וזיכרון', בתוך: קובץ מאמרים לכבוד דב סדן: מחקרים בספרות העברית, ירושלים תשס"ב, עמ' 287-303; מימון, חמשים, עמ' 195.

140 רבקה גובר, 'חיילות מפויהות', בתוך: ר' כצנלסון-שז"ר (עורכת), עם פעמי הדור: ילקוט מחצית היובל של דבר הפועלת, ירושלים תשכ"ד, כרך א, עמ' 108.

141 ראו, למשל, מרגוט מאיר, 'אשה במלחמה', בתוך: יעקב מרגלית (עורך), הנני, שלחני: מתנדבים בצבא הבריטי כותבים, רמת אפעל תשמ"ה, עמ' 46-52.



אימון צבאי ב'הגנה', 17.3.1948
[צלם: זולטן קלוגר, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית]

גוף והופעה, תכונות אופי, ומאפייני מקומה הרצוי בחברת הלאום. לאחרון הצענו כמה נקודות בחינה: יצירת פוליטיקה 'נשית'; הגדרה מחודשת של מושג ה'עבודה' והתאמתה לניסיון הנשי, והרחבת הגבולות המוכרים של מרחבי החיים והתאמתם לצורכי הנשים.

ניתוח דמותה הפיזית של העבריייה זכה עד כה לביטוי מועט במחקר.¹⁴² דיון כזה חושף את הפרשנות שרווחה בעת ההיא בנוגע למושגי ה'יופי' הנשי. בדומה לסוגיות אחרות שנדונו במאמר, גם דיון זה מוכיח קיומם של הבדלים בין גברים לנשים, ובקרב נשים ממעמדות חברתיים-כלכליים שונים. כמו כן הצענו פרשנות למונח 'עבריייה'. לפיה, העבריייה הייתה יהודייה חדשה שקיבלה את עקרונות הציונות ועלתה לארץ, או מי שנולדה בה, בת העיר או ההתיישבות החקלאית, בלא הבדל מוצא.

מהשיח הנרון מתבררים ארבע אמהות-טיפוס: האישה המסורתית ה'ישנה', וה'ילידית' שמוצאה אינו אירופי. שתיהן הציגו דיוקן מנוגד לאמהות-הטיפוס של העבריייה: הבורגנית מהחוגים האזרחיים והמהפכנית המקורבת למחנה הפועלי. הזמנים החדשים ניכרו בדמות העבריייה כבדמותה של היהודייה החדשה. באחרונה ניכרה מורכבות דמות האישה בתרבות בכלל. האישה, יציר דמיונו של הגבר, זוהתה עם הטבע. יוחסו לה הפכפכותו היצרית,

142 שילה, למשל, מציינת את חמקמקות דמות העבריייה. שילה, האישה העבריייה; אלבוים-דרור מציינת כי העבריייה היתה 'פה' אך אינה מרחיבה. אלבוים-דרור, האישה הציונית.



חברת ה'הגנה' מביאה תה לגברים כעמדותיהם בכפר מונאש, 12.2.1948
 [צלם: זולטן קלוגר, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית]

המפתה והמסוכנת. לעומתה, הגבר זוהה עם התרבות והוא השכיל 'לאלף' את האישה ולהכפיפה למרותו.¹⁴³ מאבק זה נחשף ברומן של משה שמיר, הוא הלך בשדות, המייצג את בני הארץ שהתחנכו לאורן של התפיסות הלאומיות החדשות. ייצוגי הגברים והנשים ביצירה זו מלמדים על השקפת העולם של היהודי החדש שהיה ל'צבר'. ההנגדה בין טיפוסים הנשים הנקרות בדרכו של הצבר צלולה באמירותיה. אם טיפוס אחת, היהודייה החדשה בת הגולה, הייתה נשית ומפתה, מודעת-לא מודעת לכוחה. לעומתה הייתה העבריייה בת הארץ, היא אם-הטיפוס השנייה, אישה 'מועצמת', שהשתוותה לגבר ביכולתה ובכישוריה. אלא שבמאמציה להשגת שוויון אבדה 'נשיותה' ועמה גם כוחה הפתייני. מ'אישה נשית' היודעת את מקומה, מושא השתוקקותו של הגבר, הפכה העבריייה ל'אם ואחות'. באמצעות מיתוס השוויון והשותפות בין גברים לנשים, הכריעה הציונות את מאבק המינים.

143 ראו, למשל, ביילי מלמן, 'רעלות שקופות' – קולוניאליזם וג'נדר: לקראת דיון היסטורי מחודש', זמנים, חוב' 62 (חורף 1998), עמ' 84-102.

אולם נשים ציוניות הסכימו אך לכאורה לתכתיב הגברי. עבריות מהפכניות ובורגניות הציגו פרשנות חתרנית למפגש בין המינים. אף על פי שקיבלו את הסדר החברתי הליברלי-בורגני, הפכו הבורגניות את הזירה הביתית לזירה פוליטית, ואת האמהות למקצוע. במלחמתן לשוויון הן לא פסחו על שינוי הגדרת העבודה, על הרחבתה ועל התאמתה לצורכיהן. אולם לאחיותיהן המהפכניות לא היה די בכך. המהפכניות הפקיעו את גופן, הגדירו מחדש את תכונותיו והתנדבו להקריבו על מזבח האומה במלחמה, לצד גבריה. הן אף לא נרתעו מהמחיר שהמהפכה גבתה מגופן: פגיעה במראה החיצוני, הנחשב לאחד מנכסי האישה החשובים. וכך, במחאה נגד תכתיבי היופי הבורגני הנרכש בעשייה מכוונת, הקפידו המהפכניות על הופעה חיצונית פשוטה נעדרת פרכוס.

דיוקן העבריייה שאותו שרטטו נשים ציוניות בארץ ישראל היה רב ממדי ומורכב. לצד המוסכמות המקובלות הציבו הנשים אפשרויות חדשניות, ברוח המחשבה והנסיבות בני הזמן. אלה אפשרו לנשים להגדיר מחדש את מעמדם בחברת הלאום, מקצוען וגופניותן. ואמנם, בעבור נשים שאימצו את דרך החיים הציונית הייתה העבריייה הוויה נוכחת ורבת אתגר. לגביהן לא משל הייתה – כי אם תכלית ראויה להשגה.